

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖАНЫНДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫ

Дипломатия Институты

қолжазба құқығында

Әлімбаева Дана Мерекеқызы

XXI ҒАСЫРДА ҚАЗАҚСТАН МЕН ТҮРКИЯ АРАСЫНДАҒЫ
СТРАТЕГИЯЛЫҚ СЕРІКТЕСТІКТІҢ ДАМУЫ

«Халықаралық қатынастар» білім беру бағдарламасы

«7M031 – Әлеуметтік ғылымдар» оқыту бағытында

Халықаралық қатынастар магистрі дәрежесін алу үшін магистрлік жоба

Ғылыми жетекші: Сомжүрек Б.Ж., тарих ғ. к.

Жоба қорғауға жіберілді: « 27 » сәуір 2021 ж.

Институт директоры: Абишева М.А., саяси ғ.к.

Нұр-Сұлтан, 2021ж.

Магистрлік жобаның мазмұны

Нормативтік сілтемелер.....	3
Белгілеулер мен қысқартулар.....	4
Кіріспе.....	5
Әдебиеттік шолу.....	9
Зерттеу әдістемелері.....	10
Талдау және зерттеу нәтижелері.....	11
1 Посткеңестік кезеңдегі Қазақстан мен Түркия арасындағы саяси байланыстардың қалыптасуы мен дамуы.....	11
1.1 Қазақстан мен Түркия арасындағы қатынастар.....	11
1.2 Түркиядағы қазақ диаспорасы.....	14
2 Қазақ-түрік сауда-экономикалық ынтымақтастығының дамуы.....	17
2.1 Сыртқы сауда саласындағы қазақ-түрік қатынастары.....	17
2.2 Түркияның Қазақстан экономикасына салған инвестициялары.....	21
3 Мәдени-гуманитарлық ынтымақтастық.....	25
3.1 Екіжақты мәдени ынтымақтастық.....	25
3.2 Білім беру саласындағы ынтымақтастық.....	28
3.3 Ғылыми ынтымақтастық.....	30
3.4 Туризм саласындағы қатынастар.....	33
3.5 Денсаулық сақтау саласындағы ынтымақтастық.....	35
4 Қазақстанның халықаралық ұйымдардың қызметіне қатысуы.....	37
4.1 Қазақстанның БҰҰ мен оның мамандандырылған мекемелерінің жұмысына қатысуы.....	37
4.2 Қазақстанның аймақтық деңгейдегі көпжақты ынтымақтастыққа қатысуы (Қазақстан және Түркия).....	41
Қорытынды.....	44
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі.....	51
Аналитикалық жазба хат.....	53

Нормативтік сілтемелер

- 1 Бірлескен және шетелдік кәсіпорындардың сыртқы экономикалық қызметі туралы 1996 ж. - Алматы: Ұлттық статистика агенттігі, 1997.
- 2 Қазақстан. Адамның дамуы туралы есеп. 1995 ж. - Алматы, 1995 ж.
- 3 Қазақстан. Адамның дамуы туралы есеп. 1996 ж. - Алматы, 1996 ж.
- 4 Қазақстан. Адамның дамуы туралы есеп. 1997 ж. - Алматы, 1997.
- 5 Қазақстан-Түркия: достық пен ынтымақтастықтың 5 жылы. - Анкара: "Билиг", 1996.
- 6 Қазақстан-Ресей қарым-қатынасы. 1991-1995 жылдар. Құжаттар мен материалдар жинағы. - Алматы-Мәскеу, 1995.
- 7 Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 ж.30 тамыз-Алматы қ. республикалық референдумында қабылданған: "Жеті Жары", 1993.
- 8 Қазақстандағы экономикалық реформалардың 1996-1998 жылдарға арналған орта мерзімді бағдарламасы-Т.1-2. - Алматы, 1996.
- 9 Назарбаев Н. А. оң және сол жақтарсыз. - М.: "Жас гвардия", 1991.
- Назарбаев Н. А. сыртқы саясат мәселелері жөніндегі кеңесте сөз сөйледі.
- 10 (Алматы, 1995 жылғы 15 ақпан). // Қазақстанның сыртқы саясаты. Сб. ст. -Алматы: Мәскеу, 1995.
- 11 Назарбаев Н. А. қоғамның идеялық топтасуы-Қазақстанның ілгерілеуінің шарты ретінде. - Алматы: "Қазақстан - ХХІ ғ." ФПИ, 1993.
- 12 Назарбаев Н. А. жаңартылған Қазақстанға - реформаларды қысқарту, жалпыұлттық келісім арқылы. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің отырысында сөз сөйлеу. // "Казахстанская правда", 9 маусым 1994 ж.
- 13 Назарбаев Н. А. Қазақстан Даму, экономика өсу дәуіріне аяқ басты. // "Казахстанская правда", 11 желтоқсан 1997 ж.
- 14 Назарбаев Н. А. ХХІ ғасырдың табалдырығында. - Алматы: "Снер", 1996.
- 15 Назарбаев Н. А. елдегі жағдай және ішкі және сыртқы саясаттың негізгі бағыттары туралы 1997 ж.Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. - Алматы, 1996.
- 16 Назарбаев Н. А. ТМД шеңберіндегі экономикалық ынтымақтастық туралы. // "Ресей және қазіргі әлем. Мәселелері. Пікірлері. Пікірталас". - М., 1998. - № 3 (20).
- 17 Назарбаев Н. А. Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. Қазақстан-2030. Гүлдену, қауіпсіздік және қазақстандықтардың әл-ауқатын жақсарту. - Алматы, 10 қазан 1997 ж.
- 18 Назарбаев Н. А. Тәуелсіздіктің бес жылы. - Алматы: "Қазақстан", 1996.
- 20.Назарбаев Н. А. Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен Даму стратегиясы. - Алматы: "fleyip", 1992.
- 19 Реформаларды тереңдету және экономикалық дағдарыстан шығу жөніндегі Үкіметтің іс-қимыл бағдарламасы. - Алматы, шілде 1994.

Белгілеулер мен қысқартулар

КСРО - Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы
ҚР – Қазақстан Республикасы
ТР – Түрік Республикасы
АҚШ – Америка Құрама Штаттары
ТМД – Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы
ОР – Орталық Азия
СДУ – Сулейман Демирел атындағы Университет
КХР ШҰАА - Қытай Халық Республикасының Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданы
СІМ – Сыртқы Істер Министірлігі
ІІШ – Ішкі Істер Министірлігі
ХВҚ - Халықаралық Валюта Қоры
БҰҰ - Біріккен Ұлттар Ұйымы
АӨСШК - Қазақстан сыртқы саяси басымдықтары жүйесінде Азиядағы өзара ықпалдастық және сенім шаралары жөніндегі кеңес
ЕҚЫҰ - Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы
ЭЫҰ - Экономикалық Ынтымақтастық Ұйымы
ТҮРКСОЙ - Түркі мәдениетін және өнерін дамыту халықаралық ұйымы

Кіріспе

20 ғасырдың аяғында көптеген елдер мен халықтардың тағдырларында түбегейлі өзгерістер болды. Бұл елдердің қатарына бұрын Кеңес Одағы республикаларының бірі болған Қазақстан да кіреді. 80-ші жылдардың ортасы - 90-шы жылдардың басында бұрынғы социалистік елдерде, сондай-ақ кеңестік республикаларда түбегейлі қайта құрулар басталды, бұл Қазақстанға әсер ете алмады. 80-ші жылдардың екінші жартысында Кеңес Одағының көптеген республикаларында центрифугалық ұмтылыстар жетіле бастаған кезде және социалистік бағыттан басқа даму жолына қайта бағытталу идеясы жүзеге асырыла бастаған кезде, Қазақстан бір болып қалғанын атап өткен жөн. орталыққа жақын республикалардың, оны экономикалық (орталықпен тығыз байланыста) ғана емес, сонымен қатар идеологиялық және этносоциалдық себептермен де түсіндірді. КСРО ыдырағаннан кейін посткеңестік кеңістікте жаңа геосаяси жағдай пайда болды, Тәуелсіз мемлекеттер құрылды; олардың арасында Орталық Азия республикалары ерекше орын алды. Бұрынғы КСРО республикаларында қайта құру әр түрлі болды: кейбіреулерінде, мысалы, Балтық жағалауында, жылдам қарқынмен, Орта Азия мен Қазақстан республикаларында, олардың халқының дәстүрлі менталитеті баяу, секірусіз және күрт бұрылыстарсыз. Алайда, ескі жүйенің негіздерінің жойылуы біртіндеп жүрсе де, жылдар бойы жинақталған қарама-қайшылықтардың көлемі мен қысымы сыни нүктеге жеткен деңгейге дейін өсті. Түбегейлі өзгерістер қоғамдық құрылысты, прошығыс бұрынғы республикаларында Кеңес Одағының назар аудартады бүкіл әлем. Дентра-Азия аймағында болып жатқан оқиғалар ерекше қызығушылық тудырады. Алайда, осы республикаларда болып жатқан ішкі саяси, әлеуметтік процестер, олардың Ресейдегі сыртқы қатынастарының табиғаты туралы әлі де аз мәлімет бар. Ұлттық егемендік жарияланғаннан кейін барлық бұрынғы кеңестік республикалар, ең алдымен, өз мемлекеттерінің ұлттық мүдделерін сақтауға негізделген тәуелсіз сыртқы саяси бағытты ресми түрде жариялады. Бұл олардың жаңа тарихи жағдайдағы дамуының негізгі негізгі сипаттамаларының біріне айналды. Қазақстан 1991 жылғы желтоқсанда тәуелсіздігін алғаннан кейін, ел қоғамды жүйелі реформалауға кірісті. Президент Н. А. Назарбаевтың мәлімдеуінше, Қазақстан жетпіс жыл бойы өмір сүрген ескі саяси және экономикалық жүйеден түбегейлі бас тартты [1]. Еліміздің алдында аса маңызды міндеттер тұрды - демократиялық, құқықтық мемлекет құру, әлеуметтік бағдарланған нарықтық қатынастарға көшу, мемлекеттік тәуелсіздікті нығайту. Ел дамуының түпкі мақсаты "өркениетті капитализм" деп жарияланды. Қазіргі уақытта республикада негізінен дамудың өтпелі кезеңі аяқталады және ол біртіндеп тұрақтандыру кезеңіне кіреді. Қазақстанда кең ауқымды әлеуметтік, саяси және экономикалық реформалар жүргізілуде және негізгі мақсаттарға қол жеткізуге әлі жақын болмаса да, жекелеген бағыттар бойынша айтарлықтай нәтижелер бар. Жалпы Қазақстан саяси тұрақтылық пен қоғамның бірлігі жағдайында өмір

сүруде. Республиканың маңызды стратегиялық міндеті "халықтың көптеген топтарының бірлігі, қазақстандық қоғамның консенсустық-иерархиялық дәстүрлерін толықтыратын жеке және қоғамдық бастаулардың орынды үйлесімі" болып табылады [2]. Тәуелсіз егемен Қазақстанның қалыптасуымен оның алдында халықаралық қатынастар субъектісінің алдында республиканың өзінің, сондай-ақ бүкіл посткеңестік кеңістіктің Тарихи болашағына тікелей әсер ететін сыртқы саяси перспективаны таңдау проблемасы тұрды. Қазақстанның сыртқы саясатының негізгі міндеті республикада реформаларды табысты жүргізу, оның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуы үшін қолайлы сыртқы жағдайларды қалыптастыру және қолдау болды. Бұл ретте қазақстандық басшылық сыртқы саяси бағыт елдің ішкі болмысына нақты байланысты болуға тиіс екенін, ал ішкі және сыртқы саясаттың бірлігі ел ішіндегі шаралардың оның халықаралық міндеттемелерімен келісілуін көздейтінін негізге алды [3]. Реформаларды табысты жүргізудің аса маңызды шарты Қазақстанның әлемдік қоғамдастыққа лайықты кіруі, барлық мүдделі мемлекеттермен екіжақты және көпжақты ынтымақтастықты дамыту, халықаралық ұйымдардың қызметіне белсенді қатысу болды. Қазақстан өзінің сыртқы саяси мақсаттарын - ұлттық қауіпсіздікті және аумақтық тұтастықты қамтамасыз етуді; таяу және алыс шетелдермен байланыстарды кеңейтуді; республика экономикасына қаражат инвестициялауға қабілетті тиімді әріптестерді іздестіруді айқын айқындады, бұл оның әлемдік нарыққа тартылуын жеделдетуге мүмкіндік береді. Ел басшылығы Қазақстан қазіргі әлемнің шынайылығына жауап беретін және оның ұлттық-мемлекеттік мүдделеріне сәйкес келетін сыртқы саясат жүргізуі тиіс деп есептейді. Қуатты сыртқы күштер болашақ дамуды анықтауда сөзсіз маңызды рөл атқаратын қазіргі дәуір өсіп келе жатқан жаһанданумен және өсіп келе жатқан өзара тәуелділікпен сипатталатынын сезіне отырып, Республика мемлекетаралық қатынастарды жандандыру, сондай-ақ өндірістік-қаржылық, коммерциялық және басқа байланыстарды республика ішінде де, одан тыс жерлерде де жетілдіру үшін айтарлықтай күш жұмсайды. 90-жылдардың басында Қазақстанның әлемдік қоғамдастыққа қарқынды кіруі болды. 1991-1992 жылдар Тәуелсіз Қазақстанның тарихында елді кеңінен халықаралық тану кезеңі болды; осы жылдары республика егемендігін нығайтуда маңызды рөл атқарған бірқатар маңызды екіжақты және көпжақты құжаттарға қол қойылды. Келіссөздер мен бірқатар тиісті құжаттарға қол қою нәтижесінде екіжақты қатынастарды дамыту Қазақстанның сыртқы қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін белгілі бір алғышарттар жасады. Бұрын Қазақстанның өз қалауы бойынша Мәдениет немесе экономика саласында байланыс орнатуға және дамытуға болатын достары мен әріптестерін таңдау мүмкіндіктері өте шектеулі болғанын атап өтеміз. Қазақстан тәуелсіздік жағдайында түркітілдес елдер халықтарымен тарихи және мәдени байланыстарды қалпына келтіру бағытын жүргізеді,

бұрын қарым-қатынастары іс жүзінде болмаған мемлекеттермен қарым-қатынастарды реттейді[4].

Тақырыптың өзектілігі. Бұрынғы даму моделінің өзгеруіне алып келетін саяси және экономикалық реформаларды жүргізу Орталық Азия республикаларын қоса алғанда, барлық постсоциалистік елдерді дәстүрлі түрде біріктіретін жаһандық проблемалардың бірі болып табылады. Қазақстан 1991 жылы ұлттық егемендік пен мемлекеттік тәуелсіздікке ие болып, әлемдік қоғамдастық оны қалай мойындаса, ол жаңа мемлекеттік және халықаралық мәртебеге сәйкес дербес сыртқы саясат жүргізуге мүмкіндік алды. Қазақстан Республикасының жаңа мемлекеттілігінің қалыптасуы мемлекеттік Құрылыс және азаматтық қоғамды ұйымдастыру проблемаларын қамтитын қоғамдық-саяси қатынастардың күрделі процесі болып табылады. Қазіргі кезеңдегі Қазақстанның сыртқы саяси қызметінің барлық кешенін талдау міндетін қоймастан, диссертант өз жұмысында оның маңызды бағыттарының бірі - Түркия Республикасымен қарым-қатынасын зерттеуді көздейді. Жаңа геосаяси жағдайларды ескере отырып, Қазақстан мемлекеттік тәуелсіздік алғаннан кейін бірден өзінің ұлттық мүдделерін, сондай-ақ екі жақты және көп жақты халықаралық қатынастарға қатысушылардың өзара мүдделерін ескеруге негізделген тәуелсіз, дербес сыртқы саясатты қалыптастыруды бастады. Қазақстанның сыртқы саяси бағытын зерделеудің өзектілігі, оның нақты бағыты сияқты, мынадай жағдайларға негізделген:

- Біріншіден, Орталық Азия өңірінің түйінді елдерінің бірі бола отырып, Қазақстан өңірлік процестерге белсенді түрде тартылған, олардың барысына оның халықаралық аренаға қатысу деңгейі мен әлемдік істерге қатысуы ғана емес, сонымен қатар республикада болып жатқан саяси, экономикалық және қоғамдық процестердің нәтижелері де тәуелді болады;

- Екіншіден, Қазақстанның өзінің жақын көршілері - Түркия және Ресеймен тығыз қарым-қатынасынсыз халықаралық қатынастарда сенім ахуалын қалыптастыру, халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін қолайлы жағдайлар жасау мүмкін емес;

- Үшіншіден, қандай да бір мемлекеттермен, мейлі ол дәстүрлі серіктестер болсын, немесе жаңа болсын, екіжақты қарым-қатынастарды дамыта отырып, көпполярлығымен және өзара тәуелділігімен ерекшеленетін қазіргі заманғы халықаралық қатынастардың ерекшелігін ескеру аса маңызды.

Зерттеу пәні. Қоғамдық даму моделін өзгерту кезінде ерекше назар аударуды талап ететін маңызды аспектілердің бірі жаңа тәуелсіз мемлекеттің сыртқы саяси басымдықтарын айқындау болып табылады. Жұмыста Қазақстанның аймақтағы халықаралық қатынастар жүйесіндегі орнын анықтауға, елдің сыртқы саяси қызметінің маңызды бағытын - оның Түркиямен қарым-қатынасын зерттеуге және бұл қатынастар шын мәнінде Қазақстан үшін ерекше қызығушылық тудыратынын, ол үшін басым болып табылатынын көрсетуге әрекет жасалды. Түрлі геосаяси факторлардың өзара іс-қимылын зерделеу негізінде Қазақстанның ұлттық мүдделерін

калыптастыру процесі, оның басым сыртқы саяси мақсаттарын ресімдеу көрсетілген.

Диссертацияның хронологиялық шеңбері негізінен 1990 жылдан бастап, Қазақстан әлі Кеңес Республикасы бола тұра, Түркиямен қарым-қатынаста жаңа бет ашқан, 1997 жылдың соңына дейінгі кезеңді қамтиды, біздің ойымызша, негізінен қазақстан-түрік қатынастарының шарттық-құқықтық базасын құру аяқталған және екі ел де екіжақты ынтымақтастықтың жаңа кезеңіне көшуді бастаған кезең. Біздің елдеріміз арасындағы қарым-қатынасты неғұрлым толық көлемде көрсету үшін автор мүмкіндігінше 1998 жылға қатысты құжаттар мен материалдарды пайдаланды. Жұмыста Қазақстан мен Түркия қарым-қатынастардың декларативтік сипатынан қол жеткізілген уағдаластықтарды нақты іске асыруға көшкен 1993-1995 жылдар кезеңіне ерекше назар аударылады. Дәл осы қысқа кезең кейінгі жылдардағы екіжақты қатынастардың одан әрі деңгейін анықтады.

Тұжырымдамалық ұстанымдар: Кеңес Одағы ыдырағанға дейін басталған Қазақстанның Түркиямен қарым-қатынасын жолға қою екі елдің, ең алдымен экономика саласындағы ынтымақтастық тетіктерін жетілдірудегі қажеттілігімен байланысты болды. Екіжақты қарым-қатынастардың одан әрі дамуы Қазақстанның өзінің сыртқы саяси қызметін әртараптандыруы нәтижесінде орын алды және белгілі бір дәрежеде Ресеймен және КСРО-ның басқа да бұрынғы республикаларымен экономикалық және саяси байланыстардың әлсіреуінен туындады. Қазақстан-түрік ынтымақтастығын одан әрі дамыту және жетілдіру екі елдің Орталық Азия мемлекеттерімен қарым-қатынас орната отырып, бастапқыда Түркия есептеген идеологиялық негізде емес, өз ұлттық мүдделерін негізге ала отырып, көптеген бағыттар бойынша екіжақты қатынастардың әлеуетін арттыруға дайын екендігін көрсетті. Қазіргі уақытта Қазақстанда жүргізіліп жатқан реформалардың табысы, оның әлемдік шаруашылық байланыстар жүйесіне табысты енуі қазіргі заманғы қазақстан-түрік қатынастарының сипаты мен жай-күйіне көп жағдайда байланысты.

Әдебиеттік шолу

Жұмыстың негізгі мақсаты мен міндеттері. Жүргізілген зерттеудің мақсаты-Тәуелсіз Қазақстанның сыртқы саясатындағы жаңа бағдарларды, оның шет елдермен қарым-қатынастарындағы басымдықтарын, Орталық Азия өңіріндегі тұжырымдамалық саясатты талдау. Автор Қазақстанның сыртқы саяси тәжірибесін сыртқы саяси басым бағыттардың бірі - Түркия Республикасымен қарым-қатынаста қорытындылауды, бұл қатынастардың қаншалықты перспективалы екенін анықтауды өз алдына мақсат етіп қойды. Автордың маңызды міндеті осы қарым-қатынастардың Қазақстанның халықаралық аренадағы қызметінің бүкіл кешеніндегі орнын анықтау болды[5]. Автор қазақ - түрік әріптестігінің сапалық жағынан жаңа сипатын көрсету, оның Қазақстанның дамуы мен жалпыұлттық жаңаруы үшін маңызын ашу қажет деп есептеді.

Жоғарыда аталған мақсаттарды қойған автор оларды жүзеге асыру үшін келесі міндеттерді шешу қажет деп санайды:

- Қазақстан мен Түркияның арасындағы ресми дипломатиялық қарым-қатынастарды орнату қарсаңындағы ішкі саяси дамуын талдау;
- Қазақстанның Түркиямен қарым-қатынасты дамытуға, ал Түркияның Қазақстанмен қарым-қатынасты дамытуға деген жоғары қызығушылығын тудырған себептерді зерттеу;
- 1991-1997 жылдардағы Қазақстан-Ресей қарым-қатынастарының дамуындағы түрлі кезеңдерге және осы қатынастардың Қазақстандағы қоғамды қайта құру үдерісіне әсеріне талдау;
- Қазақстан мен Түркияның түрлі салалардағы екіжақты ынтымақтастықты жолға қою жөніндегі алғашқы қадамдарын көрсету, олардың осындай ынтымақтастықтың қандай да бір түріне деген жоғары қызығушылығы;
- қазіргі кезеңде екі ел арасындағы, әсіресе сауда-экономикалық саладағы және Түркияның Қазақстандағы инвестициялық саясатты жүзеге асыруындағы өзара қарым-қатынастардың жақсаруын қиындататын себептерді талдау;
- Қазақстанның Орталық Азия өңіріндегі бейбітшілік пен сенім ахуалын қалыптастыруға бағытталған саясатын, оның халықаралық ұйымдардағы бейбітсүйгіш қызметін жария ету.

Зерттеу әдістемелері

Зерттеудің ғылыми жаңалығы оның іс жүзінде Қазақстанның сыртқы саясатының жаңа бағыттарының бірі - Түркиямен негізгі салаларда - саяси, экономикалық және мәдени жүзеге асырылатын қатынастарды зерделеуге және талдауға арналған алғашқы және әзірге жалғыз кешенді жұмыс болып табылатындығымен айқындалады. Жұмыстың кешенді сипаты, ең алдымен, Қазақстан Республикасының қазіргі жай-күйін барынша шолумен байланысты- түрік байланыстары екіжақты ынтымақтастықтың ең жемісті бағыттары мен нысандарын, сондай-ақ оның әлсіз жақтарын анықтап қана қоймай, оның болашағы мен орындылығын анықтауға мүмкіндік береді. Зерттеудің ғылыми жаңалығы Қазақстанның сыртқы саяси ведомствосының жедел және талдамалық құжаттарын пайдалануға негізделген, онда Түркиямен түрлі салалардағы ынтымақтастықтың жай-күйі мен перспективалары, екі елдің халықаралық аренада өзара іс-қимылы олар үшін екі халықаралық проблемалар бойынша бағаланады. Қазақстан үшін екі жақты қатынастарда қандай да бір жаққа ауытқуларға жол бермеу үшін Түркияның сыртқы саясатының координаттар жүйесіндегі орнын айқындау қағидатты түрде маңызды болып табылады[6]. Жүргізілген зерттеудің ғылыми-практикалық маңыздылығы оның проблемалық- қолданбалы сипатымен және Қазақстан мемлекеттілігінің қалыптасуын және республикамыздың мемлекетаралық қатынастарын өзектілендіру қажеттілігімен айқындалады. Диссертацияның маңыздылығы, қойылған проблемаларды талдау нәтижелері, жасалған бағалар мен қорытындылар мемлекеттік құрылымдар мен қоғамдық ұйымдардың қызметінде қазіргі заманғы халықаралық қатынастар мен геосаяси процестерді зерттеудің тұжырымдамалық, жүйелі тәсілдерін қалыптастыру, Орталық Азияның жаңа тәуелсіз мемлекеттерінің әлемдік саясаттағы рөлі туралы, олардың дамуы үшін Орталық Азия елдерімен екіжақты ынтымақтастықты орнату мен жүзеге асырудың қандай маңызы бар екендігі туралы тұтас түсінік қалыптастыру үшін пайдаланылуы мүмкін., бұрын басқа саяси жүйеге жататын. Сонымен бірге, автор Орталық Азия мемлекеттері әлемдік саясаттың шетінде тұрмайды, олар әлемдік қоғамдастықта лайықты орын алуға бағытталған белсенді саясат жүргізеді.

Бұл негіздерді түсіну ең алдымен қазақстандық, сондай - ақ ресейлік (кеңестік) және шетелдік ғалымдардың - бірінші кезекте Қазақстан тарихына, халықаралық қатынастардың теориялық мәселелеріне, сондай-ақ қазіргі Орталық Азия мемлекеттерінің, Түркия мен Ресейдің сыртқы саяси практикасына арналған еңбектерін зерделеу процесінде қалыптасты. Қазақстанның сыртқы саясатының қазіргі заманғы проблемаларына теориялық көзқарастарды әзірлеуде Н. А Президентінің еңбектері мен сөйлеген сөздері ерекше орын алады. Назарбаева, онда республиканың тәуелсіз мемлекет ретіндегі әлеуеті зерттеледі, елдің жаңа тарихи жағдайдағы мүмкіндіктері негізделеді, оның қазіргі кезеңдегі және перспективадағы дамуының стратегиялық міндеттері айқындалады.

Талдау және зерттеу нәтижелері

1 Посткеңестік кезеңде қазақстан мен түркия арасындағы саяси байланыстардың қалыптасуы мен дамуы

1.1 Қазақстан мен түркия арасындағы саяси саладағы қатынастар

Бірнеше ғасырлар бойы Қазақстан мен Түркия өзара мәдени ықпал аймағында болды. Сондықтан кеңес өкіметі жылдарында тарихи жақын халықтар арасындағы үзілген байланыстар КСРО ыдырағаннан кейін тез қалпына келтірілді. Кеңес Одағы жұмыс істеген соңғы жылдары оның басшылығы әлеуметтік-экономикалық дамудың түрік моделін Орталық Азия республикаларында қолдану үшін мүмкін болатын үлгі ретінде қарастырғаны Қазақстан мен Түркияның тез жақындасуына едәуір дәрежеде ықпал етті. Түркия сәтті модернизацияны жүргізіп, экономиканы мемлекет иелігінен алуға уақтылы кіріскен ел болды. 90-шы жылдардың басында Орталық Азия мен Қазақстан республикалары үшін Түркиямен тікелей ынтымақтастық үшін қолайлы жағдайлар қалыптасты [7]. Қазақстан-Түркия мемлекетаралық қатынастарын орнату 1990 ж., яғни Кеңес Одағы жұмыс істеген соңғы айларға жатады. Түркияда олар КСРО-дағы оқиғалардың дамуын, әсіресе Орталық Азия республикаларындағы жағдайды және олардың басшылығының әрекеттерін мұқият қадағалады. Алғашқы ресми екіжақты байланыстар 1990 ж. Желтоқсанда, министр Қ. Зейбек бастаған Түркия Мәдениет министрлігінің делегациясы Қазақстанның Мәдениет министрінің шақыруымен республикаға келген кезде орын алды. Бұл сапардың мәні ведомствоаралық байланыстардан әлдеқайда асып түсті және ол саяси дыбысқа ие болды. Көптеген онжылдықтар ішінде алғаш рет бауырлас екі елдің делегациялары арасында ресми келіссөздер өтті. 90-шы жылдардың басынан бастап Қазақстан - Түркия қарым-қатынастарының дамуы екі ел мүдделерінің айтарлықтай сәйкес келгенін айғақтайды. Екіжақты қарым-қатынастарды нығайтудың маңызды факторы, екі ел арасындағы ынтымақтастықтың тұрақты нысаны ресми сапарлармен алмасу және жоғары деңгейдегі тұрақты келіссөздер болып табылады. Жыл сайынғы жоғары деңгейдегі кездесулер тәжірибесі диалогтың қарқындылығын қолдау үшін негіз болып табылады. Сыртқы саяси ведомстволар арасында тұрақты жұмыс істейтін консультациялар тетігі жолға қойылған, бұл екі елдің әлемдік дамудың өзекті процестеріне қатынасын айқындау үшін пайдалы. 1991 ж. наурызда Президент Н. Назарбаевтың шақыруымен Қазақстанға ресми сапармен Түркия президенті Т. Озал келді. 1991 жылғы 15 наурызда Н.Ә. Назарбаев пен Т. Озал Алматыда екі ел арасындағы ынтымақтастық туралы келісімге қол қойды [8]. Құжат мәтінінде тараптар екі халықтың мәдениеттерінің, тілі мен дәстүрлерінің тарихи ортақтығын ескере отырып, саяси, сауда- экономикалық, ғылыми-техникалық, экологиялық, мәдени, гуманитарлық, ақпараттық және басқа да салалардағы өзара тиімді ынтымақтастықты одан

әрі кеңейтуге және тереңдетуге ұзақ мерзімді негізде ұмтылатынын білдірді (1-бап). Келісімде көрсетілген салалардағы ынтымақтастықтың нақты бағыттары белгіленді; тараптар қазақстандық және түрік кәсіпкерлері мен фирмалары арасында тікелей байланыстар мен коммерциялық мәмілелерді дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасауға міндеттенді (2-бап). 1991 ж. қыркүйекте Қазақстан Президенті Н. Назарбаевтың Түркияға сапары өтті. Бұл сапар екі ел арасындағы қатынастарды дамыту үшін үлкен маңызға ие болды және жаңа тәуелсіз мемлекеттің халықаралық аренадағы өзіндік дебюті болды. М.Олкотт Н. А. Назарбаев тәуелсіз сыртқы саясатты Қазақстан ресми түрде тәуелсіз мемлекет болғанға дейін жүргізе бастағанын әділ атап өтті [9]. Сапар барысында Қазақстан мен Түркия басшылары арасындағы келіссөздер екі ел арасында берік және ұзақ мерзімді қарым- қатынас орнатудың бастапқы сәті болды. Н. А. Назарбаев Түркияға алғаш келген кезінде оған ең жарқын әсер "кейіннен осы мемлекеттің екі көрнекті адамы - Тургут Озал және Сулеман Демирелмен достыққа ұласқан танысу" болғанын атап өтті [10]. 1992 ж. Сәуірде екі жақты ынтымақтастықтың нысандары мен бағыттарын нақтылауға ықпал еткен Түркия премьер- министрі С. Демирелдің Қазақстанға ресми сапары өтті. 1993 ж. Сәуірде Қазақстанға ресми сапармен Түркия президенті Т. Озал келді. Келіссөздер барысында тараптар екі жақты ынтымақтастықтың үдемелі дамуын атап өтті; сонымен қатар, кейбір салаларда, әсіресе сауда-экономикалық салаларда арнайы шаралар қабылдауды талап ететін қиындықтар мен кемшіліктер бар екеніне назар аударылды. Өңірлік және халықаралық қауіпсіздік мәселелерін талқылау кезінде Т.Озал Н. А. Назарбаевтың Азиядағы өзара іс-қимыл және Сенім Шаралары жөніндегі кеңесті шақыру туралы бастамасын қолдап, Түркия бұл процеске белсенді қатысады деп мәлімдеді. 1994 ж. қазанда өткен Қазақстан Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Түркияға алғашқы ресми сапары екі елдің өзара қарым-қатынасы тарихындағы үлкен саяси маңызды оқиға болды. Президенттердің кездесулері мен келіссөздері барысында тараптардың пікірінше, бұрын қол жеткізілген уағдаластықтарды іске асыру үшін екі жақты ынтымақтастықты кеңейту және тереңдету үшін қабылдануы қажет практикалық қадамдарға ерекше назар аударылды. Сапар барысында 1994 жылғы 17 қазанда Қазақстан мен Түркия арасындағы достық пен ынтымақтастық туралы шартқа қол қойылды [11]. Н.А. Назарбаев Түркиямен жан-жақты байланыстарды дамыту Қазақстанның сыртқы саясатының басым бағыттарының бірі екенін растады. 1997 жылғы қыркүйекте Қазақстанға ресми сапармен Түркия Премьер-министрі М.Йылмаз келді; РК Президентімен және Премьер-Министрімен, Республика Парламенті Мәжілісінің Төрағасымен келіссөздер өтті, онда екі ел ынтымақтастығының жай-күйі мен перспективалары мәселелері талқыланды. М.Йылмаз "Қазақстан - Түркия: іскерлік ынтымақтастықтың келешегі" конференциясы аясында қазақстандық және түрік іскер топтарының өкілдерімен кездесті. Соңғы жылдары парламентаралық байланыстар айтарлықтай дамыды, бұған

ЖНСТ төрағасы Х. Джиндоруктың Қазақстанға ресми сапары (1994 ж.тамыз), сол жылы екі ел парламенттері басшылары орынбасарларының жұмыс сапарларымен алмасуы ықпал етті. 1994 жылғы наурызда Қазақстанның Жоғарғы Кеңесіне сайлау кезінде түрік парламентшілерінің белсенді ұстанымы сайлау барысында рәсімдік бұзушылықтарға байланысты СБСЕ бақылаушыларының айыптауларының өткірлігін едәуір дәрежеде төмендетті. 1996 ж.ҚР Парламенті Сенатының өкілі О. Байгелди Түркияға ресми сапармен келді. Оның Түркия парламентінің төрағасы М. Калемлимен келіссөздерінің қорытындысы бойынша екі ел парламенттері арасындағы ынтымақтастық туралы хаттамаға қол қойылды. 1997 жылы Түркия премьер-Министрінің Қазақстанға сапары өтті. 90-шы жылдардың ортасына қарай Қазақстанның өңірдегі жетекші рөлі айқындалды, бұған Н. Назарбаевтың ТМД-да да, одан тыс жерлерде де беделінің өсуі ықпал етті. Бұл түрік саясаткерлеріне айтарлықтай және күтпеген әсер етті. 1993 жылдан бастап Түркия бұрынғы Кеңес Одағының оңтүстік аудандарындағы жалпы сыртқы саяси, сыртқы экономикалық, насихаттық және өзге де іс- қимылдар негізінде барлық түркітүлдес республикаларға тең көзқарас тұжырымдамасы шеңберінде Қазақстанды географиялық, экономикалық, демографиялық және басқа да факторлардың ерекшелігін ескере отырып бөліп көрсетеді, бұл практикада Орталық Азия республикаларына тәсілдерде декларацияланатын теңдіктен ауытқуды білдіреді. Түрлі деңгейдегі түрік басшылары, қоғам қайраткерлері, бизнесмендер Түркия мен Қазақстан арасында ерекше қарым-қатынас бар екенін бірнеше рет атап өткен. 90-шы жылдардың ортасына қарай Түркия барлық түркі мемлекеттеріне тең көзқарас тұжырымдамасынан түбегейлі бас тартып, Қазақстанмен ерекше байланыстарды дамытуға кірісті. Бұл ретте Түркия өзінің ұлттық мүдделері мен Қазақстанның ұлттық мүдделерінің жақындығына, екіжақты қатынастардың саяси-құқықтық базасына, Қазақстанның саяси және экономикалық әлеуетіне сүйенеді.

Қазіргі уақытта Қазақстан-түрік қатынастары ынтымақтастықтың барлық аспектілерін қамтитын қомақты шарттық негізде негізделеді. Саяси салада мемлекетаралық қатынастар Қазақстан мен Түркия арасындағы өзара қарым-қатынастардың қағидаттары мен мақсаттары туралы Декларация (1991), 1992 жылғы 1 мамырдағы Алматыда Президент Н. Назарбаев пен Түркия Премьер-Министрі С. қол қойған бірлескен коммюнике сияқты құжаттармен реттеледі. Демирелем, 12 екі елдің Сыртқы істер министрліктері арасындағы консультациялар туралы хаттама (1991 ж.15 наурыз).13 сондай - ақ, ішкі істер, денсаулық сақтау, мәдениет, білім беру сияқты жекелеген министрліктер мен ведомстволар арасындағы ынтымақтастық туралы құжаттарға, сондай-ақ шағын және орта бизнесті дамыту жөніндегі ынтымақтастық туралы, Инвестицияларды өзара жәрдемдесу және қорғау туралы келісімдерге қол қойылды. Барлығы әртүрлі деңгейде 60-қа жуық келісімге қол қойылды.

1.2 Түркиядағы қазақ диаспорасы

Қазіргі уақытта Түркия аумағында тұратын қазақтардың саны шамамен 30 мың адамды құрайды, олар Ыстамбұл, Измир және Анкара сияқты ірі қалаларда, сондай - ақ онша ірі емес қалаларда-Кония, Салихли, Кайсери, Алтай-Кое, Ақсарда шоғырланған. Олар негізінен Қытайдан (Шығыс Түркістан, қазіргі ҚХР ШҰАА) көшіп келгендер, олар 1950-1954 жылдары Қытай билігінің қудалауынан Үндістан, Пәкістан және Ауғанстанға қашты. 1951 жылы Пешавар қаласында олар "Шығыс Түркістандағы қазақ эмигранттарының қоғамын" құрды, ол Түркиядағы елшілікке жүгінді. Карачи оларға саяси баспана сұрады. Бұл өтінішке жауап ретінде Түркия Министрлер Кеңесі (1952 ж.13 наурыздағы № 3/14595) "Шығыс Түркістаннан Пәкістанда, Үндістанда, Сауд Арабиясында тұратын аз қамтылған адамдар үшін Ататүрік еліне кіруге рұқсат беру туралы" қаулы қабылдады. Осы қаулыға сәйкес 1952 жылы изқытай қазақтарының бірінші тобы Түркияға қоныс аударып, осы елдің азаматтығын алды. 50-ші жылдардың бірінші жартысында Түрік үкіметі 12 мыңнан астам қазақты қабылдады. Бұл топтың өкілдері түрік азаматтығына ие, олар түрік қоғамына еніп, қанағаттанарлық қаржылық жағдайды қамтамасыз ете алды. Түркия иммигрант қазақтарға материалдық көмек көрсетіп, түрлі мамандықтарға - тері өңдеу, киім тігу, кілем тоқу және т.б. оқыту бойынша арнайы курстар ашып, барлық қолдау көрсетті, қарт адамдар мен қарттарды қоспағанда, бірінші толқынның барлық эмигранттары Түркияда бастауыш және орта білім алды; университеттердің жекелеген түлектері мемлекеттік қызметте, оның ішінде Парламент аппаратында, СІМ-де, ІІМ-де, Түркияның мемлекеттік телерадиокомпаниясында. Ауылдық жерлерде тұратын отбасыларға үйлер мен жер учаскелері бөлінді.

Көшіп-қонушы қазақтардың екінші толқыны (950-ге жуық отбасы) Қазақстанның оңтүстік және оңтүстік-батыс өңірлерінен және Өзбекстанның бірқатар облыстарынан көшіп келгендер, олар 30-шы жылдары Ауғанстанға қоныс аударды, содан кейін 1979 жылы осы елге Кеңес әскерлері енгізілгеннен кейін және сол жерде түрік тектес басқа босқындардың арасында Азаматтық соғыс басталғаннан кейін Иран мен Пәкістанда аяқталды. Ресми түрік билігінің шешімімен олар ұйымдасқан түрде Пәкістаннан шығарылды, олардың Түркияда болуы заңдастырылды және оларға материалдық көмек көрсетілді. Алайда, кейінгі жылдары Түркияға Ауғанстаннан босқындардың рұқсат етілмеген ағыны, негізінен, Иран-Түркия шекарасы арқылы едәуір артты. Босқындардың бұл санаты жергілікті билік тарапынан қолдау таппады және оның жағдайын заңдастыруда айтарлықтай қиындықтарға тап болды. Түрік үкіметі иммигранттардың осы санатына қатысты ешқандай міндеттемелерге ие болмағандықтан, олардың көпшілігі Түркияда уақытша негізде тұрады,

оның азаматтары болып табылмайды және шетелдік мәртебеге ие. Диаспораның бұл санаты түрік полициясы мен иммиграциялық қызметтердің бақылауында, көбінесе оның өкілдеріне тұруға ықтиярхатты ұзартудан бас тартады .

Көшіп келушілердің үшінші тобын (шамамен 3,5 мың адам) 1986-1987 жылдары Иран, Пәкістан және Сауд Арабиясы арқылы заңсыз арналар арқылы Түркияға кірген Ауғанстаннан келген қазақтар құрайды. Олар түрік азаматтығын алудың әртүрлі жолдарын іздейді, бірақ бұл өте аз.

Диаспораның шағын бөлігін саяси сипаттағы пайымдар бойынша 30-шы жылдары Қазақстанның батыс және оңтүстік-батыс өңірлерінен көшіп келген адамдар құрайды.

Диаспораның сан жағынан ең аз санаты-бір себептермен немесе басқа себептермен екінші дүниежүзілік соғысқа қатысқаннан кейін отанына орала алмаған адамдар.

Қазақ диаспорасы Қазақстан мен Түркия арасындағы саяси өзара іс-қимылды жүзеге асыратын арналардың бірі болып табылады. Алайда, түрік билігінің қазақ диаспорасына деген назары көбінесе Стратегиялық мақсаттармен - бұл факторды Қазақстанға саяси және идеологиялық ықпал етуді күшейту үшін пайдалануға деген ұмтылыспен түсіндіріледі.

Түркиядағы қазақ диаспорасының өз қоғамдық-саяси ұйымдары бар. 1986 жылы Түркиядағы қазақ диаспорасының өкілдері қазақ түріктерінің қорын құрды. Бұл ұйымның негізгі мақсаты қазақтарды біріктіру, жұмысқа орналастыру және құру, сондай-ақ қазақ ұлтының дәстүрлерін, оның мәдениеті мен тілін сақтау болып табылады[12]. Қор Дүниежүзі қазақтарының қауымдастығымен, "Қазақстан" қоғамымен және қазақ шет елдермен достық қоғамымен тұрақты байланыста. Қазақстанның басқа да қоғамдық ұйымдарының өкілдері қазақ түріктерінің қорымен іскерлік байланыс орнатуға дайын екендіктерін білдірді. Шығыс Түркістан түріктерінің қоры-"Шығыс Түркістанды Қытайдан азат етуге", яғни оның Қытай юрисдикциясынан шығуына бағытталған саясаттандырылған ұйым.

Соңғы уақытта Түркияда тұратын қазақтардың көшбасшылары жастар арасында байқалып отырған Ұлттық нигилизмге, рухани құндылықтар мен өз халқының тарихын білмеуіне қатысты елеулі аландаушылық білдіруде. Осыған байланысты аға буын өкілдері Қазақстанға белгілі бір үміт артады; олар қазақстандық басшылықтан бірнеше рет қазақтар жинақы тұратын Түркияның аудандарында қазақ тілін, әдебиетін, тарихын және мәдениетін оқыту бойынша мәдени орталықтар мен жазғы мектептер ашуға жәрдем көрсетуді өтініп жүгінді.

Қазақ диаспорасының өкілдері Түркияның экономикалық өмірінде берік позицияға ие болмай, осы елде 40 жылдан астам уақыт бойы тұрып жатқан елдің қоғамдық-саяси және іскерлік өмірінде қандай да бір елеулі орын ала алмады, бұл оларды осы елде тұратын өзбектер мен татарлардан ерекшелендіреді. Қазақ диаспорасының жекелеген өкілдері негізінен клерикалық және құқықтық консервативті партиялар мен қозғалыстарда

белсенділік танытады. Қазақтардың түрік қоғамындағы жағдайына олардың рулық және өңірлік белгілері бойынша бытыраңқылығы қатты әсер етеді. Екінші жағынан, бүкіл қазақ диаспорасының тарихи Отанға деген көзқарасы, әсіресе Қазақстан тәуелсіз мемлекетке айналғаннан кейін біріктіруші фактор болып табылады. Бүгінгі таңда диаспораның көптеген өкілдері ата-бабалар жерінде болып, туыстық байланыстарды қалпына келтіріп, Іскерлік байланыстар орнатты.

Түркиядағы қазақ диаспорасының өкілдері негізінен жеке кәсіпкерлік қызметпен айналысады, сондай-ақ тері өндірісімен айналысады. Этникалық қазақтардың, әсіресе аға буын өкілдерінің білім деңгейі салыстырмалы түрде төмен; жоғары білімді қазақтар сирек кездеседі. Соңғы жылдары қазақ жастарының жоғары білім алуға деген ұмтылысы күшейе түсті. Қазіргі уақытта бұл ортада тек Түркияда ғана емес, Батыста да жоғары білім алған заңгерлер, инженерлер, дәрігерлер, кәсіпкерлер бар.

Түркиядағы қазақ диаспорасының өміріндегі маңызды оқиға 1992 жылдың күзінде Алматы қаласында қазақтардың Дүниежүзілік құрылтайын өткізу болды.

Түркияда тұратын қазақтарға Қазақстан Республикасының Анкарадағы Елшілігі үнемі қолдау көрсетіп отырады. Қазақстандық дипломаттар қазақ диаспорасы өткізетін іс-шараларға қатысады; өз кезегінде, этникалық қазақтар ҚР елшілігі ұйымдастыратын түрлі мәдени іс-шараларға қатысады.

1993 жылғы 21 ақпанда қазақ диаспорасы мен Түркия жұртшылығы қазақтардың түрік жерінде болуының 40 жылдығын атап өтті. Ыстамбұлда өткен құрылтайға көрнекті түрік ғалымдары-профессорлар Мехмет Сарай және Невзат Ялчынташ, Қазақстанның Анкарадағы елшілігінің қызметкерлері, қазақ диаспорасының өкілдері және Қазақстанның оқушы жастары қатысты.

2 Қазақ-түрік сауда-экономикалық ынтымақтастығының дамуы

2.1 Сыртқы сауда саласындағы қазақ-түрік қатынастары

Қоғамдық дамудың қазіргі кезеңінде әлемдік саясатты экономизациялау үрдісі барған сайын күшейе түсуде. Бұл процестің бірделелі-Орталық Азия мемлекеттерінің әлемдік нарық жүйесіне тез енуі. Бірте-бірте, Қазақстанда жүргізіліп жатқан экономикалық реформалар барысында әлемде барлық мүдделі мемлекеттермен экономикалық ынтымақтастық үшін ашық ел бейнесі қалыптасты. Қазіргі уақытта республикада "Мобил", "Шеврон", "Самсунг" сияқты ірі әлемдік компаниялар белсенді жұмыс істеуде, "Мицубиси" және тағы басқалар. Батыс компаниялары мен фирмалары тарапынан қазақстандық нарыққа деген қызығушылық үнемі артып келеді. 1997 жылы Қазақстанда 200-ден астам американдық компания жұмыс істеді. Қазақстанда шетел мемлекеттерінің инвестициялық саясатты жүзеге асыруы үшін қолайлы жағдайлар жасауға басым көңіл бөлінеді. Бизнестің, оның ішінде шетелдік бизнестің қызметін регламенттейтін құқықтық база қалыптастырылды, ол ТМД-дағы ең либералдардың бірі болып саналады. Ақша, несие, салық және инвестициялық салалардағы қатынастарды реттейтін маңызды заңдар қабылданды. Бұл шаралар Қазақстанның шет елдермен сауда - экономикалық ынтымақтастығына айтарлықтай серпін берді, олардың арасында Түркия ерекше орын алады. Бүгінде Қазақстан Түркия үшін Ресей Федерациясы мен Украинадан кейінгі ТМД-дағы үшінші әріптес болып табылады. Түркияның ТМД елдерімен экономикалық ынтымақтастықты дамытуға ерекше мән беретіндігін Түркия президенті Т. 1992 жылы АҚШ Сауда палатасындағы Озала, ол Орталық Азия мемлекеттерінің тәуелсіздігіне жол тек Ресеймен ғана емес, басқа елдермен экономикалық байланыстарын кеңейту үшін балама мүмкіндіктер жасау екенін айтқан кезде.14 әрине, "басқа елдер" туралы айтқанда, ең алдымен Т.Озал Түркияға сілтеме жасады. Қазақстанмен сауда-экономикалық ынтымақтастықты дамыта отырып, Түркия оны қазіргі заманғы әмбебап даму технологиялары арқылы іске асыра отырып, сыртқы нарықтарға шығу жолдарын іздейтін жеке капиталды пайдалана отырып, өңірдің экономикалық мүдделеріне арқа сүйей отырып, жаңғырту мен батыстандырудың өз тәжірибесін пайдалануға ұмтылады. 1991 жылғы наурызда сауда-экономикалық ынтымақтастық туралы хаттамаға [13], ал сол жылғы қыркүйекте екі ел арасындағы сауда, экономикалық және ғылыми - техникалық ынтымақтастық туралы келісімге қол қойылды [14]. Бұл құжаттар Қазақстан-Түркия сауда-экономикалық қатынастарының ұзақ мерзімді және жеткілікті тұрақты дамуына негіз болды. Қазақстан мен Түркия арасындағы экономика саласындағы екіжақтықарым-қатынастардың негізі сыртқы сауда болып табылады. Ол тұтастай алғанда біртіндеп дамиды және кеңеюге айтарлықтай тұрақты тенденцияға ие. Біздің елдеріміз арасындағы сыртқы сауда көлемінің өсуіне қазақстандық нарықта жұмыс істейтін түрік фирмалары санының артуы,

қазақстандық және түрік әріптестері арасындағы сенім деңгейінің артуы, қазақстандық ұйымдардың Түркиядан түрік технологиялары мен жабдықтарын сатып алуы үшін бартерлік операциялар практикасын пайдалану, аумақ арқылы автомобиль тасымалдарының басталуы сияқты факторлар ықпал етті. Иран, Қазақстанда бірлескен қазақстандық - түрік банктерінің ашылуы және екіжақты қарым-қатынастардағы басқа да оң өзгерістер. Екі ел арасындағы тауар айналымы, объективтік қиындықтарға қарамастан, тұрақты өсу үрдісіне ие. 1992 жылы Қазақстан мен Түркия арасындағы тауар айналымының көлемі 2 9,9 млн. (оның ішінде Қазақстанның импорты-19,4 млн., экспорт-10,5 млн.); 1993 жылы бұл көрсеткіш 373,2% - ға артып, 111,6 млн., (импорт - 67,8 млн. және экспорт-43,8 млн.). 1994 жылы өзара сауда көлемі 1993 жылмен салыстырғанда шамамен 47% - ға ұлғайып, 164,1 млн. Қазақстанның экспорты 32,3 млн., ал импорт-131,8 млн.; бұл ретте қазақстандық тауарлардың Түркияға экспортының көлемі біршама төмендеді, бұл негізінен елдің осы кезеңде бастан кешіп отырған экономикалық және қаржылық дағдарысының салдарынан түрік нарығының шектеулі мүмкіндіктеріне байланысты болды. 1995 жылы тауар айналымының одан әрі өсуі - 237,4 млн. (өсім - 44,7%), импортты қоса алғанда - 150,8 млн. және экспорт-86,6 млн. Пайыздық қатынаста Қазақстанның Түркияның сыртқы саудасындағы үлесі былайша өзгерді: 1992 ж. 0,08%, 1993 жылы - 0,25%, 1994 жылы - 0,4%, 1995 жылы - 0,41%. Салыстыру үшін, 2018 жылдың қорытындысы бойынша бұл көрсеткіш Ресейде - 5,8%, Украинада-Түркияның ТМД елдерімен тауар айналымы бойынша 1,8% құрады [15]. Түркияға қазақстандық экспорттың құрылымы соңғы бес жылда қандай да бір елеулі өзгерістерге ұшыраған жоқ және шикізат сипатында айқын байқалады. Экспорттың негізгі баптары катодты мыс және катодтар, құймалардағы мырыш, қара металдар прокаты, химия өнеркәсібінің өнімдері, минералды тыңайтқыштар, мал шаруашылығы өнімдері болып табылады өнімдер (негізінен тері мен жүн). Түркия көмірге, мұнайға (оны сатып алу жылына 20 млн.тоннадан астам) , түсті металдарға (катодты мыс, алюминий қорытпалары), металл илектеу бұйымдарына Елеулі қажеттілікті сезінуде. Алайда, Қазақстан Тарапы осы позициялар есебінен Түркияға өз экспортын ұлғайту мүмкіндігін пайдаланбайды; бұл өнімді жеткізу мәселелері іс жүзінде зерттелмейді. Тауар айналымының басым бөлігі түрік тарапы ұсынатын тауар несиесіне тиесілі. 1993-1996 жылдары осы несие аясында дәрі-дәрмектер, азық-түлік, автокөліктерге арналған қосалқы бөлшектер, технологиялық жабдықтар, халық тұтынатын тауарлар сатып алынды. Қазақстанға түрік экспорты негізінен халық тұтынатын тауарларды құрайды: киім, аяқ киім, ыдыс-аяқ, электр тұрмыстық аспаптар, кеңсе жиһазы, автомобильдер мен автобустар, оларға қосалқы бөлшектер, машиналар мен жабдықтар, автоматты телефон станциялары, сондай-ақ азық-түлік (күнбағыс майы, маргарин, шоколад және т. б.), дәрі-дәрмектер, жуғыш заттар және т. б. 1994 жылғы 1 шілдеден бастап Қазақстан тарапының белгілеуі. Автомобильдерді әкелуге баждың

25% - ы Қазақстанға түрік автомобиль экспортының мүмкіндігін күрт шектеді, өйткені ол Ресейден ұқсас санаттағы автомобильдердің бажсыз экспорты аясында тиімсіз болды. Екі ел арасындағы сыртқы сауда байланыстарын кеңейтуге жәрдемдесу және оның көлемін ұлғайту мақсатында 1993 жылы Түркияда Қазақстанның сауда үйі ашылды. Сауда үйі-түрік фирмасымен бірлескен кәсіпорын, бірақ болашақта ол үлкен тәуелсіздікке ие болуы керек; біртіндеп ұйымдастырушылық нығайту оның қаржылық мүмкіндіктерін кеңейтеді, түрік нарығында да, басқа елдердің нарықтарында да тауарлардың кең спектрі бойынша жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Қазақстанның Түркиямен және өңірдің басқа елдерімен сауда - экономикалық қатынастарының дамуын тежейтін елеулі фактор олармен жолға қойылған көлік байланыстарының толық дерлік болмауы болып табылады. Географиялық бағыт тұрғысынан Қазақстандағы көлік проблемасы кезек күттірмейтін шешімді талап етеді, өйткені бұл республикада экономикалық реформаларды жүргізумен және Қазақстан мен Түркия арасындағы сыртқы сауда байланыстарын одан әрі дамытумен тікелей байланысты. Ынтымақтастықтың бұл бағыты сәтті дамып келеді деп айта аламыз. Екі ел арасындағы көлік қатынасын қамтамасыз ету мәселелерімен көлік жөніндегі бірлескен Қазақстан-Түркия комиссиясы айналысады. Автомобиль қатынасы ең белсенді дамып келеді. Екі ел арасындағы автомобиль көлігімен тасымалдау рұқсат беру жүйесі туралы қол қойылған Хаттамаға (1992) сәйкес берілетін рұқсат бланкілерін алмасу негізінде жүзеге асырылады. Рұқсат квоталарын әрбір Тарап айқындайды. Қазіргі уақытта автомобиль тасымалдарында пайдаланылатын түрік автомобильдерінің саны қазақстандық автомобильдерден едәуір асып түседі. Республика аумағында автокөлікпен тасымалдауды талап ететін экспорттық жүктер болмағандықтан, Қазақстан тарапы тасымалдауға рұқсат квоталарының арақатынасын теңестіру туралы мәселені қарастыруда. Сондай-ақ Қазақстан Тарапы Түрік тарапынан алатын баждар мен төлемдерді төмендету туралы мәселе өткір тұр[16]. Түркия өкілдері бұл мәселені бірнеше рет қойды, алайда жүктерді автомобиль көлігімен тасымалдау жөнінде келісімдер жасалған басқа мемлекеттер алдындағы өз міндеттемелерін ескере отырып, Қазақстан қазіргі уақытта түрік тарапына қандай да бір жеңілдіктер жасай алмайды. Автомобиль керуендерінің Алматыдан Стамбулға Иран аумағы арқылы өту тәжірибесі осы жолдың келешегін көрсетті; оны түрік көлік компаниялары белсенді пайдалана бастады. Алайда, Қазақстан тарапы осы мәселенің ең алдымен техникалық- экономикалық жағына қатысты көптеген ұйымдастыру мәселелерін түпкілікті шешкен жоқ. Қазақстанда Иранға, сондай-ақ осы ел арқылы Түркияға транзиттік тасымалдауға бағдарланған мамандандырылған автокөлік кәсіпорындары жоқ, бұл визалық, кедендік, коммерциялық мәселелерді тиісті деңгейде шешуді қиындатады. Осы уақытқа дейін бұл елдерде қазақстандық көлік компанияларының өкілдіктері ашылған жоқ. Осы саладағы ынтымақтастыққа бағытталған шетелдік серіктестермен

бірлескен кәсіпорындар құру орынды деп санауға болады; мұндай ынтымақтастыққа, мысалы, Еуропадан Түркия мен Иранға тасымалдауды жүзеге асыратын Болгар фирмалары қызығушылық танытады. Қазақстан - Түркия саудасындағы автомобиль көлігінің мүмкіндіктері қазіргі уақытта толық пайдаланылмайды, бірақ олардың үлкен резервтері бар. Қысқы уақытта жүктерді тасымалдаудың күрт қысқаруына байланысты тасымалдаудың осы түрінің маусымдық сипаты сыртқы экономикалық жүктердің өзара жеткізілімдерінің серпінділігі мен тұрақтылығына теріс әсер етеді.

2.2 Түркияның Қазақстан экономикасына салған инвестициялары

Шетелдік мамандар Қазақстандағы инвестициялық мүмкіндіктерін жоғары бағалайды. Республика басшылығы инвестициялық ахуалды жақсарту үшін белгілі бір күш-жігер жұмсауда. АҚШ - тың шағын саудасаттық жанындағы жаңа Тәуелсіз Мемлекеттер жөніндегі іскерлік ақпарат орталығының куәлігі бойынша Қазақстан экономикасына капитал салу мүмкіндіктерін америкалық сарапшылар ТМД-ның басқа елдерімен салыстырғанда неғұрлым тартымды деп бағалайды. Сондай-ақ қазақстандық бағалы қағаздар нарығын дамытудың келешегі атап өтілді, бұл республика шығарған еуробондтардың жоғары өтімділігімен және табыстылығымен расталады. 1992 жылы Алматыда өзінің тұрақты өкілдігі бар ХВҚ қазақстандық Үкіметпен 1,2 млрд. 3 жыл мерзімге; бұл батыс елдеріне Қазақстандағы биліктің тұрақты екендігі туралы өзіндік белгі болды. Соңғы жылдары Республикаға экономикалық дамыған мемлекеттерден капитал ағыны күшейе түсті. Шетелдік зерттеушілердің пікірінше, бұған Қазақстанда жасалған, Шетелдік инвесторлар мен кәсіпкерлердің мүдделеріне сәйкес келетін экономикалық және құқықтық жағдайлар, қазақстандық қоғамдағы әлеуметтік тұрақтылық, елдің Таяу және алыс шетел мемлекеттерімен экономикалық байланыстарын кеңейту жөніндегі басшылықтың мақсатты іс-қимылы қолайлы. 1995 жылы Қазақстандағы шетелдік инвесторлардың қызметін ынталандыруға бағытталған заңдар пакеті қабылданды. Олардың ішінде "сыртқы экономикалық қызметті ырықтандыру туралы Заңды" ерекше атап өткен жөн, оған сәйкес РК барлық шаруашылық объектілері сыртқы экономикалық қызметті, оның ішінде делдалдық қызметті жүзеге асыру құқығын алды. Сондай-ақ атап өтукерек, Қазақстан экономикасына шетелдік инвестицияларды тартудың негізгі құқықтық және экономикалық негіздерін айқындайтын" шетелдік инвестициялар туралы заң " Инвестицияларды қорғаудың мемлекеттік кепілдіктерін, сондай-ақ оларды жүзеге асырудың ұйымдық нысандарын, даулы мәселелерді шешу тәртібін бекітеді. Заңда елдегі саяси және экономикалық жағдай өзгерген жағдайда шетелдік инвесторларға кепілдіктер көзделген. Заңнаманы өзгертудің нәтижесі болып табылатын жағдай нашарлаған немесе халықаралық шарттарға түзетулер күшіне енген жағдайда шетелдік инвесторларға он жыл ішінде шарттар жасасу кезінде

қолданылатын заңнаманың ережелері қолданылады. Сондай - ақ, Заң Мемлекеттің кез - келген жағдайда-соғыс, Үкіметтің немесе мемлекеттік жүйенің өзгеруі-бұрын қол қойылған шарттарға сәйкес шетелдік инвесторлар алдындағы мүліктік міндеттемелерді сақтайтындығына кепілдік береді. "Қазақстан Республикасындағы банктер және банк қызметі туралы" заң банктердің түрлерін, құқықтық мәртебесін, құрылу, жұмыс істеу және қызметін тоқтату тәртібін айқындайды. Осы Заңға сәйкес Қазақстандағы банк жүйесі екі деңгейлі болып табылады. Ұлттық банк Қазақстанның орталық банкі болып табылады және банк жүйесінің жоғарғы деңгейін білдіреді. Барлық өзге банктер төменгі деңгейді білдіреді, оған: мемлекеттік банктер, депозитарлық банктер, инвестициялық банктер, шетел қатысатын банктер және мемлекетаралық банктер кіреді. 1998 жылғы мамырда Алматыда ҚР Президентінің бастамасымен шақырылған қазақстандық инвестициялық саммит өтті. Оған 60 ірі Еуро-пейдік, азиялық және американдық компаниялардың, сондай-ақ республикамыздың мемлекеттік органдары мен іскер топтарының өкілдері қатысты. Саммитке қатысушылар Қазақстан экономикасына инвестициялар тарту процесінің барысын, инвесторлар қызметінде туындайтын жағдайлар мен проблемаларды талдады. Еуропа Қайта Құру және даму банкінің деректері бойынша ТМД-ға тартылған барлық тікелей шетелдік инвестициялардың төрттен бір бөлігі Қазақстанға тиесілі. Республикаға осы инвестициялардың жиынтық ағыны 1989 жылдан 1996 жылға дейін 2,76 млрд., жан басына шаққанда-165 АҚШ долл. Қазақстан бұл көрсеткіш бойынша ТМД-да Әзербайжаннан (123 АҚШ долл.) озып, көш бастап тұр.), Түрікменстан (99 АҚШ долл.), Молдавия (35 АҚШ долл.) және Ресей (34 АҚШ долл.) [12]. Екіжақты сауда-экономикалық қатынастарды дамытудағы маңызды рөл 200 млн. 1992 жылы Түрік үкіметі Қазақстанға ашқан Түрік қаржылық көмегі сол кездегі тауар аштығын еңсеруге ықпал етті, екі елдің ұзақ мерзімді экономикалық ынтымақтастығының берік негізін қалауға көмектесті. Түркия Эксимбанкінің деректері бойынша осы кредиттің шарттарына сәйкес 1995 жылғы 1 қаңтарда 141,56 млн., оның ішінде 44,15 млн. және 97,41 млн. инвестициялық бөлім. 86,61 млн. (39,89 млн. - тауарлық және 48,72 млн. - инвестициялық). 1995 жылдың соңында 172,2 млн. оның ішінде 128,3 млн. Осы кезеңде Алматыда "Бөбек" республикалық балаларды оналту орталығының құрылысын қаржыландыру туралы мәселе оң шешімін тапты (23,3 млн. долл.) және Павлодардағы Былғары зауыты (20 млн.). 1995 жылдың соңына қарай ҚР Эксимбанкі берешектің көп бөлігін төледі, бұл кредиттің қалған сомасын бөлу бойынша кедергілерді жоюға мүмкіндік берді және екі елдің банктері арасындағы ынтымақтастықтың одан әрі дамуына оң әсерін тигізді. 1997 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша іс жүзінде 173,4 млн. (аккредитивтер бойынша қалдықтардың жойылуын ескере отырып) 26,6 млн. 1997 жылғы 1 қыркүйектегі жағдай бойынша игеру 172,25 млн. бұл тартылған қаражаттың жалпы сомасының 99,3% - ын құрайды, 40,7 млн. долл. Алайда кредитті өтеу бойынша мезгіл-мезгіл пайда

болатын берешек ҚР Эксимбанкінің қызметін тежейді. Қазақстандық қаржы жүйелерінің міндетті болмауы және кәсіби болмауы Қазақстанның халықаралық аренадағы беделіне айтарлықтай нұқсан келтіреді. Қолданыстағы несиелік желісі шеңберінен тыс 1997 жылғы 10 шілдеде Түркия Эксимбанкімен 40 млн. Астананы жайластыру кезіндегі жеткізулер мен жұмыстардың түрік бөлігін, атап айтқанда Қазақстанның жаңа астанасында "Астана" бес жұлдызды қонақ үйінің құрылысын қаржыландыру үшін. 1995 жылы АҚШ Эксимбанкінің қаражатын тарта отырып, "Окан Холдинг" түрік компаниясы осы жобаға бірнеше түрік компанияларын қосып, осы қонақ үйдің құрылысын бастады. Сондай-ақ, Түркия үкіметі Қазақстан астанасын дамытудың Бас жоспарын жасауға көмек көрсетті. Бұл жобаға бірнеше түрік компаниялары қатысты. 1997 жылғы наурызда ҚР премьер - Министрінің Түркияға сапары барысында түрік тарапы Астананы абаттандыру ісінде жан-жақты қолдау көрсетуге дайын екенін білдірді. Қазақстандық жобаларды қаржыландыруды түрік тарапы басқа шетелдік банктермен және халықаралық қаржы ұйымдарымен бірлесіп жүзеге асырады. Жалпы, түрік несиесі арқылы қаржыландырылатын инвестициялық жобалар бойынша жұмыс аяқталды және қазіргі уақытта шешім тек түрік тарапына байланысты [17]. Түрік тарапы қазіргі кезеңде қолданыстағы кредиттік желіні іске асыруды кешіктіру оның кінәсінен болатынын мойындайды. Түркия мен Қазақстан басшылығының өкілдері арасындағы жоғары деңгейдегі келіссөздер барысында барлық деңгейдегі түрік тарапы қажетті мәселелерді қарауды жеделдетуге және қысқа мерзімде шешім қабылдауға уәде берді. Бұл бірінші кезекте Алматыдағы "Анкара" қонақ үйі, Павлодардағы Былғары зауыты, Петропавлдағы макарон фабрикасы, Талдықорғандағы жүн иіру фабрикасы, сондай-ақ Алматыға арналған "Мерседес Бенц Тюрк" фирмасының автобустарын жеткізуге арналған келісімшарт туралы болды. 1995-1996 жылдары өткен Қазақстан мен Түркия басшылары арасындағы келіссөздер барысында түрік тарапы Қазақстанға жаңа несиелік беру мүмкіндігі туралы мәлімдеді. Қазақстандық тарап оны алуға мүдделі, өйткені оны Қарметкомбинатта болат құю цехын салу, "Жезқазғантүстімет" ОБ-де кабель өндірісін жолға қою, Алматы облысының Қарғалы қаласында тоқыма фабрикасын салу жобаларын іске асыру үшін пайдалана алар еді. Түркия Президенті мен премьер- Министрінің сендіруі бойынша, қазіргі уақытта елде несиелік шарттарымен шетелде түрік фирмаларының қатысуымен жобаларды қаржыландыру көздері бар. Қазақстандық тараптың ұсыныстары Түркияның Эксим- банкінде қаралуда және оның басшыларының өтініші бойынша жақын арада түрік басшылығына ұсынылуы тиіс.

Кредит беру саласындағы екіжақты ынтымақтастықтың негізгі проблемаларына мыналарды жатқызуға болады::

- Түрік несиелік желісі бойынша төлемдерді уақтылы төлемеу. 1997 жылғы 1 қыркүйектегі жағдай бойынша мерзімі өткен берешектің жалпы сомасы 20,7 млн. кәсіпорындар мен ұйымдардың міндеттемелері бойынша;

-бөлінген кредит қаражатын пайдалана отырып, Түркияның кредит желісі бойынша жекелеген жобаларды іске асыру үшін құрылған бірлескен қазақстан-түрік кәсіпорындары жобаларды іске асыруды аяқтамады;
- жобалардың бірінші кезекте маркетинг және оларды шетелдік кредиттік желілер шеңберінде іске асыру мүмкіндіктері тұрғысынан пысықталмауы, міндеттемелердің орындалмауына әкеп соғатын әлсіз менеджмент.

Қазіргі қиындықтарға қарамастан, соңғы жылдары Түрік іскер топтарының Қазақстандағы қызметі айтарлықтай жанданды. 1995 жылдың ортасындағы деректер бойынша Қазақстанда бірлескен қызметті жүзеге асыратын 2 мыңнан астам шетелдік фирмалардың 269-ы түрік фирмалары болған. 1997 жылы түрік фирмаларының саны 320 болса, оның 160 - ы қазақ-түрік бірлескен кәсіпорындары. Түркияның сыртқы сауда Бас басқармасының деректері бойынша, Қазақстанда жалпы сомасы 2 млрд.1997 жылдың қыркүйегіне қарай 205 түрік фирмасынан 336 ұсыныс тіркелді

Қазақстан Халық тұтынатын тауарлар мен азық-түлік.

Қазіргі уақытта Қазақстандағы жағдайды жақсы білетін, өз қызметін оған бағдарлаған жеткілікті ірі түрік компанияларының белгілі бір тобы қалыптасты. Мұндай фирмаларды екі елдің, бірақ ең алдымен Қазақстанның басшылығы тарапынан қолдау, олардың республика нарығында келешекке тұрақты жұмыс істеуі үшін мүмкіндіктер жасауы елге инвестициялар ағынын жандандырады еді. Қазақстанда жұмыс істейтін түрік фирмалары өз қызметін бірнеше бағытта ұйымдастырады. Күрделі мердігерлер негізінде жұмыс істейтін құрылыс корпорациялары белсенді. Ресейлік зерттеуші О.Б. Резникованың пікірінше, Орталық Азиядағы түрік құрылыс фирмалары мен корпорацияларының өзіндік "экспансиясы" орын алуда. Түрік жеке меншік секторының едәуір бөлігі құрылыс кешенін жандандыру есебінен елеулі қуат алады. 80-ші жылдары Түркия мердігерлік құрылыс жұмыстарының әлемдік нарығында көрнекті орын алды. Сол онжылдықтың соңында КСРО- да игеріліп, түрік құрылыс капиталы 90-жылдардың басында посткеңестік нарықтарда одан әрі белсенді жұмыс істей бастады. Түрік құрылыс компанияларының артықшылығы, ең алдымен, төмен бағамен ұсынылатын қызметтердің жоғары сапасы. 1996 жылы Түркияның "Берк" компаниясы Қазақстанның Атыртау қаласында жаңа әуежай салу конкурсында жеңіске жетті, себебі ол 14 млн. ал батыс фирмалары өз қызметтерін 26-46 млн [18].

3 Мәдени-гуманитарлық ынтымақтастық

3.1 Екі жақты мәдени ынтымақтастық

Қазақ және түрік халықтарының мәдениетінің, тілі мен рухани құндылықтарының ортақтығы екі елдің мәдени ынтымақтастықты кең және жан-жақты дамытуға деген өзара қызығушылығын тудырды. Мәдениет-бұл саяси немесе идеологиялық сипаттағы кедергілер жоқ, халықтарды жақындастыратын және бір-бірін жақсырақ тануға мүмкіндік беретін адами қатынастардың саласы. Мәдени ынтымақтастық Қазақстан мен Түркияның сыртқы саяси байланыстарының маңызды бөлігі, екіжақты қатынастардың барлық кешенін тереңдетудің маңызды факторларының бірі болып табылады. Екі елде де бір-бірінің тарихы мен мәдениетіне үлкен қызығушылық бар. Мәдениет саласындағы байланыстар мемлекеттік құрылымдардың өзара іс-қимылымен ғана шектелмейді, жұртшылықтың кең топтары оларды дамыту мен нығайтуға белсене қатысады. Мәдениет саласында екіжақты қарым-қатынастарды дараландыратын, оларды саясатқа тән ресмилік пен формализмнен босататын жеке адами байланыстар ерекше маңызды екенін ерекше атап өткім келеді. Екі ел арасындағы мәдениет саласындағы байланыстар ресми деңгейде 1990 жылғы желтоқсанда, Қазақстан Мәдениет министрлігі мен Түркия Мәдениет министрлігі арасындағы ынтымақтастық туралы негізге алынатын келісімге [19] қол қойылған кезде орнатылды. Қазақстан Президенті Н. А. Назарбаев пен Түркия Премьер-Министрі С. Демирел 1992 жылғы 1 мамырдағы мәдениет, ғылым, білім және спорт саласындағы ынтымақтастық туралы келісімге қол қойғаннан кейін екіжақты мәдени ынтымақтастық жанданды, неғұрлым мазмұнды болды. Осыдан кейін Қазақстан мен Түркия бұрын қол жеткізілген уағдаластықтарды дамытатын және нақтылайтын бірқатар құжаттарға қол қойды. Қазіргі уақытта мәдени-гуманитарлық саладағы екіжақты ынтымақтастық үкіметаралық және ведомствоаралық келісімдерге негізделеді. Ынтымақтастық туралы келісімдер мәдениет саласындағы кең ауқымды іс-шараларды көздейді. Мәдени алмасу мен өзара іс-қимылдың негізгі нысандары мыналар болып табылады: мәдениет пен өнер күндерін өзара негізде өткізу, мамандармен алмасу, қазақ және түрік шығармашылық ұжымдарының, сондай-ақ жеке солистер мен орындаушылардың гастрольдік өнер көрсетуі, ТРТ (Түркия) арнасы бойынша Қазақстанға телехабарлар тарату, түрлі көрмелерді, оның ішінде бейнелеу және сәндік-қолданбалы өнерді және т. б. ұйымдастыру. Жыл сайын екі елдің фольклорлық ансамбльдері халық шығармашылығы конкурстарына қатысып, Қазақстан мен Түркия көрермендерінің алдында концерттерімен өнер көрсетеді. Екі елде өткізілетін фестивальдерге балалар шығармашылық ұжымдарының қатысуы дәстүрге айналды. Атындағы академиялық опера және балет Абай сол жылы Измир опера және балет театрының хореографы, балет әртісі Исмет Озер тағылымдамадан өтті. Режиссер Р.Сейтменов қазақ спектаклін түрік театр сахнасында қойса, түрік режиссері Т. Левент түрік

драматургінің пьесасы бойынша спектакль қойды. Түрлі жылдары Түркияда концерттік бағдарламалармен жетекші қазақстандық әртістер мен ұжымдар, мысалы, халық әртістері Г.Қадырбекова -, г. Мырзабекова, "Сазген" фольклорлық ансамблі, "Салтанат" би тобы, Алматы хореографиялық училищесінің ансамблі, Торғай, Шымкент, Маңғыстау, Жезқазған және Атырау облыстарының шығармашылық ұжымдары өнер көрсетті. 1996 жылы Алматы мен Анкарадағы "Наурыз" мерекесінде түрік және Қазақ мәдениет шеберлерінің бірлескен қойылымдары өтті. Екіжақты қазақстан- түрік мәдени ынтымақтастығы тек шығармашылық алмасулармен ғана шектелмейді. Бұл салада бірегей тарихи және мәдени ескерткіштер болып табылатын ұлы қазақ ағартушылары Қожа Ахмет Яссауи мен Арыстан баб кесенелерінің реставрациясы ерекше орын алады. Мәдени ынтымақтастық туралы келісімге (1990 ж.) және 1991 жылғы 30 қаңтардағы хаттамаға сәйкес түрік тарапы осы мәдени ескерткіштерді сақтаудың ерекше маңыздылығын атап өтіп, оларды өз есебінен қалпына келтіруге шешім қабылдады. Х. А. кесенелерін қалпына келтіру жұмыстары үшін Яссауи және Арыстан Баба Түркия үкіметі 13,5 млрд. түрік лирасын (15 630 мың АҚШ долл. астам) бөлді.). 1991-1992 жылдары осы қаражат есебінен мәнқа" және "БМБ" түрік фирмаларының мамандары кесенелерді тексерді. Осы екі компанияның тарихи ескерткіштерді қалпына келтіруде жеткілікті тәжірибесі болмағандықтан, Түркия Үкіметі 1992 жылы тамызда тапсырысты басқа компанияға беруге шешім қабылдады. Қазіргі уақытта қалпына келтіру жұмыстарын "ВАКИФ ИНШААТ" түрік мемлекеттік қалпына келтіру және консервациялау компаниясы жүргізуде. 1996 жылдың соңына қарай осы сомадан 6 млн. 750 мың АҚШ доллары игерілді. Қ. а. Яссауи кесенесіндегі біршама созылып кеткен қалпына келтіру жұмыстарын 1998 жылдың соңында аяқтау жоспарланып отыр. Қазақстан мен Түркия Жібек жолы бағыты бойынша халықтардың ескерткіштерін қалпына келтіру және мәдени құндылықтарын қайта жаңғырту жөніндегі жұмыстарды жүргізуде ынтымақтастықты жүзеге асыруға мүдделі. Бұл бағытта нақты қадамдар жасалды-сарапшылар мен мамандардың кеңестері мен семинарлары өтті, қалпына келтіру жұмыстарының нақты жоспарлары әзірленуде[20]. Түркітілдес басқа елдердегідей Түркияның мәдени өміріндегі маңызды оқиға Қожа Ахмет Яссауидің туғанына 900 жыл толуын мерекелеу болды. Түркия Үкіметі 1993 жылды осы ұлы ағартушының жылы деп жариялады; елде мерейтойлық шаралар кеңінен өтті. Х. А. Яссауи жылының ресми таныстырылымы 9-шы болып өтті 1993 ж. қаңтар; онда Премьер-министр, ал қазіргі Түркия президенті С. Демирель сөз сөйледі. Халықаралық Қ.а. Яссауи жылын мерекелеу аясында Түркияда ғылыми конференциялар, симпозиумдар өтті, түрік телебағдарламасы бойынша осы қайраткерге арналған алты телебағдарлама көрсетілді, университеттер, бастауыш және орта мектеп оқушылары арасында Х. А. Яссауиге арналған ең үздік шығарма, өлең мен сурет бойынша шығармашылық конкурстар ұйымдастырылды. Түркияның Мәдениет министрлігі қазақ суретшісі Н.

Нұрмахамедовтың "Қожа Ахмет Яссауи кесенесі" қазақ, ағылшын, түрікжәне орыс тілдерінде жазылған. НТТ бас басқармасы (пошта, телефон және телеграф) "Ахмет Яссауи" мерейтойлық маркасын шығарды. Стамбулда жеке тұлғалардың бастамасымен Х. А. Яссауи қайырымдылық қоры құрылды. Қордың ашылуы 1993 жылдың қазан айында Анкарада өтті. Бұл Қордың құрылтайшылары-жоғары білім беру кеңесі, Мәдениет, тіл және тарих жөніндегі кеңес. Ататүрік, Анкара университеті жанындағы шет тілдерін оқыту орталығы, сондай-ақ белгілі қоғамдық-саяси қайраткерлер мен іскер топтардың өкілдері қатысты. Қазақстан мен Түркия кинематографистері Қ.А. Яссауи туралы фильм түсіру жұмыстарын бастады. Мәдени ынтымақтастықтың ажырамас бөлігі - асыл тұқымды қалалардың байланыстары (Стамбул - Алматы, Вайбурт-Шымкент). Алайда, бұл байланыстар әлі де шамалы; екі жағынан да олардың дамуында тиісті белсенділік көрінбейді. Асыл тұқымды қалалар желісі бойынша байланыстар негізінен екі мемлекеттің астаналары арасында жүзеге асырылады. Біздің ойымызша, асыл тұқымды қалалар арасындағы қатынастардың жандануына ресми және бейресми делегациялардың, жеке өкілдердің, соның ішінде мәдениет және өнер қайраткерлерінің, шығармашылық топтардың гастрольдерін, түрлі көрмелерді белсенді түрде алмасуды құру ықпал етуі мүмкін.

3.2 Білім беру саласындағы ынтымақтастық

Шетелде экономика мен мемлекеттік басқарудың түрлі салаларында мамандар даярлау Қазақстанның кейбір елдермен ынтымақтастығын жүзеге асыру кезінде басым бағыттардың бірі болып табылады. Қазақстан - Түркия екіжақты ынтымақтастығы саласында білім беру саласында айтарлықтай перспективалар бар. Кеңейетін гуманитарлық байланыстардың нақты көрсеткіші студенттер мен ғылыми-педагогикалық кадрлармен алмасу болып табылады. Түрік республикаларын алып жүрудегі түрік саясатының маңызды құрамдас бөліктерінің бірі-осы елдерден бірнеше мың студенттер мен тағылымдамадан өтушілерге мемлекеттік стипендия бөлу. Түркия Орталық Азия елдерінде кадрлар даярлау жүйесін Батыс саяси және экономикалық стандарттарға қайта бағдарлау үшін айтарлықтай қаражат бөледі. 1992 жылғы 19 мамырда қол қойылған Қазақстанның білім министрлігі мен Түркияның ұлттық білім министрлігі арасындағы ынтымақтастық туралы хаттамаға сәйкес осы кезеңде Қазақстаннан түрік оқу орындарына 17 4 9 адам жіберілді; Қазақстанның жоғары оқу орындарында Түркияның 150-ден астам азаматы (оның ішінде қазақ диаспорасының студенттері) білім алды. Бірқатар қазақстандық және түрік жоғары оқу орындары арасында тікелей байланыс орнатылды; университеттер басшыларының өзара сапар алмасулары, бірлескен ғылыми-практикалық конференциялар өткізіледі, онда оқу үрдісімен байланысты өзекті мәселелер, білім берудің жаңа технологиялары талқыланады. Екі елдің жоғары оқу орындарының ішінде Қазақ мемлекеттік университеті мен

Анкара университеті неғұрлым белсенді және табысты ынтымақтасады. Анкара университетінде 1995 жылдан бастап ҚазМУ-дың түрік тілі және әдебиеті бөлімінің студенттері білім алуда. Анкарада ҚазМУ-дың сырттай факультеті жұмыс істейді, онда түрік студенттері білім алады. Екі елдің университеттері арасында ынтымақтастық туралы 15-тен астам тікелей келісімге қол қойылды[21]. 1993 жылғы ақпанда Қазақстан мен Түркия әскери білім беру саласында келісім жасасты, оған сәйкес Түркияның әскери-оқу орындарында (Құрлық әскерлерінің училищесі, ӘӘК училищесі, ӘТК училищесі) Қазақстан азаматтары білім алады. 1993/94 оқу жылында Түркияда әскери мамандықтарға 53 қазақстандық тауықсанта оқытылды. 1997 жылғы тамызда Қазақстан үшін офицерлердің алғашқы шығарылымы өтті. Қазіргі уақытта түрік әскери оқу орындарында ҚР-дан 93 курсант білім алды. Кадет колледжі жасақталатын сержант-кәсіпқойларды даярлау мақсатында Түркияға оқуға жіберу үшін мерзімнен тыс қызмет әскери қызметшілерін іріктеу жүзеге асырылады. Болашақта-Түркияның әскери академияларында Қазақстанның офицерлік кадрларының біліктілігін арттыру. Түркия полиция академиясында 1900 қазақстандық тыңдаушы білім алуда[22]. 1996 жылы Қазақстанда жеке қазақстан-с. Демирель атындағы СҚО-түрік университеті ашылды. Қазіргі уақытта Қазақстанның жоғары оқу орындарында коммерциялық негізде оқитындарды қоса алғанда, бірнеше жүз түрік студенттері мен аспиранттары білім алуда. Қазақ ұлттық мемлекеттік университетінде түрік тарапының қолдауымен. Әл-Фараби атындағы университет. Абай, Қызылорда пединститутында түрік тілін оқыту факультативтері құрылып, жұмыс істейді. Республиканың он екі облысында түрік бизнесмендерінің ерікті қайырмалдықтарына құрылған 28 қазақ-түрік лицейі ашылды; онда үш тіл - қазақ, түрік және ағылшын тілдері оқытылады. Бұл лицейлерде 2 мыңға жуық оқушы оқиды. Қазақстан басшылығы елдегі жоғары білім беру жүйесінің жұмыс істеудегі қазіргі қиындықтарға, сондай-ақ шетелде кадрларды оқыту жөніндегі өзге де ұсыныстардың тапшылығына байланысты, орын алған проблемаларға қарамастан, білім беру саласындағы Түркиямен екіжақты ынтымақтастық мүмкіндіктерін ұтымды және барынша пайдалы пайдалану қажет сала болып табылады деп есептейді. Түрік тарапы берген жоғары білім алу мүмкіндігін Қазақстанның мемлекеттік саясаты жүзеге асырылатын арналардың бірі ретінде қарау керек.

3.3 Ғылыми ынтымақтастық

Жоғарыда айтылғандай, 1992 жылы Қазақстан мен Түркия Үкіметтері арасында мәдениет, ғылым, білім және спорт саласында келісімге қол қойылды. Осы құжатқа сәйкес Уағдаласушы Тараптар ғылыми жобалармен және бағдарламалармен алмасуға, ғылыми конференциялар, кездесулер, бірлескен ғылыми жұмыстар өткізуге, сондай-ақ мамандар даярлау мен алмасуға қолдау көрсетуге тиіс.⁹ алайда, осы Келісімнің осы салада орындалуы өте баяу және тек 1994 жылдың шілдесінде жүзеге асырылды.

Қазақстанның ғылым және жаңа технологиялар министрлігі мен Түркия ғылыми және техникалық зерттеулер орталығы арасында ғылыми және техникалық ынтымақтастық туралы келісімге қол қойылды, алайда осы уақытқа дейін ол іс жүзінде іске асырылмаған күйінде қалып отыр. Бұл келісімде іргелі ғылымдар - математика, физика, химия, сондай-ақ ғарыштық зерттеулер мен астрономия, қоршаған ортаны қорғау, озық технологиялар, гендік инженерия және биотехнология саласындағы ынтымақтастық көзделген[23]. Алайда Қазақстан мен Түркия арасындағы ғылыми-техникалық ынтымақтастық пен нақты ғылымдар саласындағы ынтымақтастық әлі қалыптасу сатысында және әлі жеткілікті Даму алған жоқ; ол негізінен жекелеген салаларда жүргізіледі және елеулі нәтижелерге ие емес. Сонымен бірге, бұл ынтымақтастық жаңа технологияларды, озық идеялар мен әдістемелерді тартуда ғана емес, оның ішінде нарықтық экономика саласында да елеулі рөл атқаруы мүмкін еді, сонымен қатар біздің республикамыздың зияткерлік әлеуетімен әзірше жеткілікті таныс емес Қазақстанның Түркиядағы беделінің артуына ықпал етер еді. Қазақстан мен Түркия арасындағы ғылыми - техникалық ынтымақтастықты одан әрі дамыту және нығайту мақсатында 1997 жылғы наурызда Премьер- министр А.Қажыгелдиннің Түркияға ресми сапары барысында "ғылым мен техника саласындағы ынтымақтастық туралы келісімге" қол қойылды. Қазақстан мен Түркия арасындағы неғұрлым белсенді ғылыми байланыстар негізінен қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар саласында жүзеге асырылады. Қазақстандық ғалымдар түрік әдебиетінің көп томдық тарихын, түрік тарапының басшылығымен жасалған және ол қаржыландыратын түркі тілдерінің 10 томдық салыстырмалы грамматикасын және 20 томдық салыстырмалы сөздігін дайындауға қатысады. Орта мектептер үшін түркі халықтарының жалпы тарихы мен әдебиеті бойынша оқулықтар жазу аяқталды, оларды дайындауға Қазақстан өкілдері де қатысты. Наһ РК корреспондент-мүшесі А. Нысанбаев Түрік мәдениеті, Лингвистика және тарих қоғамының толық мүшесі болып сайланды. Конференциялар мен симпозиумдар ірі ғылыми іс-шараларға айналды, атап айтқанда, Абайдың 150 жылдығына, сондай-ақ "Манас"ҚОӘБ-нің 1000 жылдығына арналған жоғарыда аталған конференция. Екі елдің ғалымдары қатысқан бұл іс-шаралар Түркияда да, Қазақстанда да өткізілді. Қазақ ғалымдары сондай-ақ "Орталық Азия және Кавказ: өткені мен бүгіні" (Анкара), "түркі әлемінің әлеуметтік-экономикалық мәселелері және Түркия тәжірибесі" (Ыстамбұл) және басқа да бірқатар халықаралық симпозиумдарға қатысты. 1994 жылы Түрік басшылығының шақыруымен Қазақстан ғалымдары Түркия тарихшыларының тіл, мәдениет және тарих жөніндегі Жоғарғы кеңес өткізген XII ғылыми конгресінің жұмысына қатысты. Ататүрік және Түркия тарихшылар Кеңесі. Конгресс түркі әлемінің тарихын зерттеуге арналды. Конгресте мынадай ұсыныстар қабылданды: түркілердің тарихын қайта жазу және осы мақсат үшін "Түркі әлемі тарихшыларының бірлескен кеңесін құру"; "Орта Азия" термині "Түркістан" терминіне ауыстырылсын";

Түркі әлемі тарихы жөнінде ортақ құжаттама жүргізу үшін Түркия тарихшыларының Қазіргі Кеңесінің базасында орталық ашу; "түркі әлемінің тарихын зерттеу" атты журналды тұрақты түрде басып шығару; тарих жөніндегі едәуір мәнді еңбектерді аударып, оларды арнайы құрылған "түркологиялық зерттеулер" кітапханасында сақтау; түркі республикаларында Түркия тарихшылары Кеңесі тәрізді түркітанушы тарихшылардың кеңесін құру; Түркі әлемі тарихының терминологиялық сөздігін, сондай - ақ Түркі әлемі тарихының атласын басып шығару; түркі республикаларында Тарихты оқыту бағдарламасын қайта қарау. Конгреске қатысушылар қабылдаған шешімдер Түркиядағы және басқа да түркітілдес елдердегі тарих ғылымының дамуымен ғана шектелмейді және белгілі бір саяси сипатқа ие.

3.4 Туризм саласындағы байланыстар

Халықаралық мәдени ынтымақтастықтың маңызды бағыттарының бірі туризм саласы болып табылады. Қазақстан республикадағы туристік бизнесті дамытуға, шетелдік туристер ағынын ұлғайтуға және сол арқылы ұлттық экономикаға қосымша қаражат тартуға аса мүдделі. Туризм саласындағы ынтымақтастықты дамыта отырып, біздің республика Түркияның туризмді дамытуда жинақтаған зор тәжірибесін пайдалануға ғана емес, сонымен қатар осы салаға түрік инвестицияларын тартуға даұмтылады. 1992 ж.қазан айында Әл - матада қол қойылған Қазақстанның туризм министрлігі мен Түркияның туризм министрлігі арасындағы ынтымақтастық туралы келісімге сәйкес екі ел арасындағы Туризм саласындағы байланыстар ресми ресімдеуді алды. Қазіргі уақытта министрліктер мен ведомстволар желісі бойынша ресми делегациялар деңгейінде қарқынды дамып келе жатқан екіжақты іскерлік байланыстармен қатар қазақстандық және түрік туристік ұйымдар мен фирмалар арасында тікелей байланыстар жүзеге асырылуда. 1992 ж.Қазанда министр Абдулкадыр Атеш бастаған Түркияның туризм министрлігі делегациясының және түрік кәсіпкерлері тобының Қазақстанға ресми сапары өтті. 1992 жылғы желтоқсанда қарымта сапармен Түркияға Қазақстан көлік және коммуникация министрлігінің делегациясы мен министр Қ.Тұрысов бастаған Республиканың туристік ұйымдары басшыларының тобы келді[24]. Сапар барысында қазақстандық тарап іскерлік байланыстарды дамыту бойынша, атап айтқанда, Қазақстандағы туристік объектілерді салу және жарақтандыру, түрік тарапының Көлік құралдарын сатып алу үшін кредиттер бөлу, Қазақстанның қазіргі туристік және спорттық базасын қайта жаңарту, жарақтандыру және пайдалану, республикада жарнама-баспа ісін ұйымдастыру, туризм саласы үшін кадрлар даярлау, оның ішінде олардың Түркияда тағылымдамадан өтуі туралы мәселе бойынша нақты ұсыныстар енгізді. Сондай-ақ, Қазақстанның туризм және спорт министрлігіне Дүниежүзілік туристік ұйым тарапынан туризм, маркетинг және кадрларды кәсіби даярлау стратегиясын әзірлеу

мәселелерінде практикалық көмек көрсету туралы сөз болды. Еліміздің ұлттық-тарихи ерекшеліктерін ескере отырып, Қазақстан үшін туризмнің этнографиялық және мәдени объектілерге бару, ат және түйе маршруттары, тау шаңғысы базаларында демалу және альпинизм, сондай-ақ аңшылық турлар сияқты нысандары неғұрлым перспективалы болып ұсынылады. Қазіргі уақытта Қазақстандағы туристік қонақ үйлерді жобалау, салу және қайта құру, жабдықтау және пайдалану, жарнама өнімдерін дайындау мәселелері бойынша іскерлік байланыстар орнатылған. Осы мақсатта "Медеу" туркешенінің екінші кезегін салу, "Алатау" туристік кешенін қайта жаңарту бойынша "ЕМСАШ" фирмасымен түрік несие аясында инвестициялық ынтымақтастық ұйымдастырылды. Туристік бизнес саласында мамандар даярлау бойынша екі жақты ынтымақтастық дамуда. 1992 жылдан бастап Қазақстанның оқушылары Түркияның туристік лицейлері мен орталықтарында білім алуда. Туризмді жоспарлау және ұйымдастыру, туристік инфрақұрылым, сервис және жарнама жасау саласында тәжірибе алмасу бойынша мамандардың екі жақты сапарлары жүзеге асырылуда. Мысалы, Қазақстанның туризм министрлігінің қызметкерлері 1993 жылы Түркияның туризм министрлігінде бір айлық тағылымдамадан өтті. Практикалық көмек көрсету мақсатында Алматы және Шымкент қалаларында Түркияның туризм министрлігінің қызметкерлері мен осы елдің бірқатар туристік фирмаларының өкілдері болды. Қазақстан мен Түркия халықтарының өзара сапарларға деген қызығушылығының артуын ескере отырып, Алматы мен Ыстамбұлда туристік өкілдіктер мен ақпараттық туристік бюролар ашу көзделіп отыр. Екі ел де өзара тиімді жарнама қызметін жүзеге асырады, туристік қызметтер жәрмеңкелерін, көрмелер, фестивальдар, туристік фирмалар қызметкерлерінің қатысуымен конференциялар өткізеді. Себебі Қазақстанға деген қызығушылық артпайды[25]. тек Түркияда ғана емес, басқа да көптеген елдерде Қазақстанның туризм және спорт министрлігі мен Түркияның туризм министрлігі келісім жасасты, оған сәйкес соңғысы Қазақстан туралы жарнамалық өнімді әлемнің 50-ден астам елінде таратуға міндеттенеді. Бұл келісімді іске асыру 1993 жылы басталды, ол кезде Түркияда 5 мың дана таралыммен Қазақстан туралы ағылшын және қазақ тілдерінде жарнамалық буклет жарық көрді. Қазақстан басшылығы туристік саланы республикаға валюталық түсімдердің елеулі көзі болуы мүмкін Қазақстан - Түркия байланыстарының басым бағыттарының бірі ретінде қарастырады. Алайда Қазақстан мен Түркия арасындағы Туризм саласындағы байланыстар әзірге жүйелі, жоспарлы сипатта емес; Түркияның осы саладағы мүмкіндіктері мен бай тәжірибесі толық пайдаланылмайды. Қазақстан түріктердің өз аумағындағы тарихи және мәдени ескерткіштерге көрсеткен үлкен қызығушылығын іс жүзінде пайдаланбайды. Туристік арналарды Қазақстан азаматтары негізінен шағын бизнесті дамыту үшін пайдаланады. Қазақстанда туристік бизнесті дамыту үшін Түркиямен несие бөлу туралы уағдаластықтар іске асырылмайды.

3.5 Денсаулық сақтау саласындағы ынтымақтастық

Денсаулық сақтау және медицина ғылымы саласындағы екіжақты ынтымақтастықты дамыту мақсатында 1991 жылғы 14 ақпанда Анкарада Қазақстан денсаулық сақтау министрлігі мен Түркияның денсаулық сақтау министрлігі арасында 1991-1993 жылдар кезеңіне арналған келісімге қол қойылды. Келісімде онкология, гематология, инфекциялық және паразиттік аурулар, ана мен баланы қорғау, органдарды трансплантациялау, кардиохирургия және урология саласындағы ғылыми және техникалық ынтымақтастық қарастырылған. Бұдан басқа, Қазақстанда екі елдің денсаулық сақтау министрліктерінің емдеу қорларының қатысуымен бірлескен Денсаулық сақтау объектілерін, медициналық техника мен медициналық мақсаттағы бұйымдарды өндіру жөніндегі кәсіпорындарды құру көзделді. Түркияның фармакологиялық қорымен бірлесіп Қазақстан аумағында бірлескен дәріхана қоймалары мен дәріханаларды құру және олардың жұмыс істеуі болжанып отыр. Фармацевтикалық қор дәріхана қоймалары мен дәріханаларды дәрілік препараттармен және медициналық мақсаттағы материалдармен қамтамасыз етеді. Денсаулық сақтау және медицина ғылымы саласындағы ынтымақтастықты дамыту бағдарламасын іске асыру шеңберінде 1992 жылғы қарашада Ыстамбұлда түркі республикаларының Денсаулық сақтау министрлерінің 1-ші Өңірлік кеңесі өтті; кеңеске қатысушылар Әзербайжан, Қазақстан, Қырғызстан, Түрікменстан, Түркия және Өзбекстан арасындағы денсаулық сақтау саласындағы ынтымақтастық туралы Өңірлік келісімге қол қойды. Тараптар ортақ мүддені білдіретін мәселелерді, сондай-ақ денсаулық сақтау саласындағы жобаларды талқылау үшін консультативтік орган болып табылатын "денсаулық сақтау саласындағы ынтымақтастық жөніндегі өңірлік кеңес" деп аталатын ұйым құру туралы уағдаласты. Кеңестің мақсаты оған қатысушы елдер арасында диалог пен ынтымақтастықты жолға қою болып табылады, бұл медициналық қызмет көрсету сапасын жақсартуға, ақпарат алмасуға ықпал етуге, Халықаралық мамандандырылған мекемелердің ресурстарын пәрменді және тиімді пайдалануды қамтамасыз етуге тиіс [26]. Алайда түркітілдес елдердің парламенттері осы уақытқа дейін денсаулық сақтау саласындағы ынтымақтастық жөніндегі өңірлік кеңестің шешімін ратификацияламады. 1993 ж. сәуірде Түркияда денсаулық сақтау реформасына арналған Түрік медиктерінің II ұлттық конгресіне қатысқан Қазақстан Денсаулық сақтау министрлігінің делегациясы Түркияда болды. Конгресс барысында денсаулық сақтау министрлерінің орынбасарлары кездесті Қазақстан мен Түркия; онда Денсаулық сақтау саласындағы екіжақты келісімді іске асыру мәселелері талқыланды. Тараптар денсаулық сақтау саласындағы ынтымақтастық жөніндегі өңірлік кеңестің (1992 жылғы 30 қарашадағы) шешімін ратификациялауды күтпей, түркі республикалары Парламенттерінің Қазақстан мен Түркия бұрын қол қойылған екіжақты құжаттарды (1991 жылғы 14 және 26 ақпандағы) іске асыруға кірісетіні

туралы уағдаласты[27]. Сонымен қатар, тараптар келісімнің бірқатар тармақтарын, атап айтқанда, аспирантураға қабылдау, Қазақстанның дәріхана қоймалары мен дәріханаларын дәрілік препараттармен және медициналық мақсаттағы материалдармен қамтамасыз ету, медициналық жабдықтарды жеткізу сияқты тармақтарын іске асыру үшін Түрік Тарапы шешетін белгілі бір қиындықтар бар екенін атап өтті. Алайда, өкінішке орай, қазақстандық тарап Түркияның медициналық техника мен препараттарды бірлесіп өндіруді ұйымдастырудан тұратын бастамасына, сондай-ақ медицина кадрларын даярлау мен тағылымдамадан өтудегі ынтымақтастық мүмкіндігіне тиісті назар аудармады. Қазақстан мен Түркия арасындағы мәдениет саласындағы байланыстардың қазіргі жай-күйін тұтастай алғанда қанағаттанарлық деп бағалауға болады. Екі ел арасындағы мәдени байланыстар біздің халықтарымызды бір-бірінің рухани өмірімен неғұрлым толық және егжей-тегжейлі таныстыруға, әртүрлі бағыттар бойынша ынтымақтастықты кеңейтуге ықпал етеді. Алайда, жоғары деңгейдегі уағдаластықтардың болуына және осы саладағы белгілі бір табыстарға қарамастан, екіжақты мәдени байланыстар әлі де күтілетін дамуды ала алмады; тараптар мәдени байланыстарды кеңейту және жетілдіру үшін барлық мүмкіндіктерді пайдаланбайды, бұл оларды іскерлік және тұрақты ынтымақтастық деңгейіне ауыстыруға мүмкіндік бермейді. Екі тараптың пікірінше, бұл байланыстар жүйелілік пен мақсатқа жете алмайды. Кейбір іс-шаралар жеткілікті терең пысықталмаған. Мысалы, 1995 жылы Түркияда өткен Қазақстанның мәдениет күндері үлкен жетістікпен өтті. Бірақ бұл іс-шара бастапқыда 1993 жылға жоспарланғанын және оның қазақстандық тараптың нашар дайындығына байланысты кейінге қалдырылғанын атап өткен жөн. Мәдени ынтымақтастық туралы келісім әлі толық іске асырылған жоқ. Бұл, ең алдымен, мәдениет қайраткерлері мен музыка, театр және бейнелеу өнері саласындағы мамандармен алмасу туралы келісімдерге қатысты. Кітаптармен, баспа басылымдарымен алмасу, ұлттық кітапханалардың ынтымақтастығы (библиографиялық көрсеткіштермен, микрофильмдермен және қолжазбалардың фотокөшірмелерімен және каталогтармен алмасу) өте аз. Баспалардың жұмысшыларымен алмасу жүргізілмейді. Қазақ жазушыларының шығармаларын түрік тіліне және түрік әдебиетшілерінің шығармаларын қазақ тіліне аудару тұрақты емес[28]. Осы уақытқа дейін Түркияның техникалық және қаржылық көмегімен көркем кәсіпшілік бұйымдарын, кәдесыйлар мен музыкалық аспаптарды өндіру жөніндегі кәсіпорынды Қазақстанда салу туралы мәселе пысықтау сатысында тұр.

4 Қазақстанның халықаралық ұйымдардың қызметіне қатысуы

4.1 Қазақстанның бұу мен оның мамандандырылған мекемелерінің жұмысына қатысуы

Тәуелсіздік алған сәттен бастап өте қысқа мерзім ішінде Қазақстан халықаралық аренада лайықты орын алып, республиканың ұлттық мүдделерін қозғайтын барлық мәселелер бойынша дәйекті түрде белсенді саясат жүргізуде. ҚР Президентінің халықаралық бастамаларын ілгерілетуде айтарлықтай прогреске қол жеткізілді, олар қазіргі уақытта практикалық іске асыру арнасына өтті. Қазақстанның көптеген беделді халықаралық ұйымдарға белсенді мүшелігі республика алдында тұрған сыртқы саяси міндеттерді іске асырудың және оның ұлттық мүдделерін қорғаудың тиімді құралы болып табылады. Қауіпсіздік саласында да, сол сияқты экономикалық және гуманитарлық салаларда да сапалы жаңа негізде кең халықаралық ынтымақтастыққа қатысуды білдіретін еліміздің интеграциялық процестерге қатысуы қазіргі кезеңдегі қазақстандық сыртқы саясаттың негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Осы бөлімде Қазақстанның БҰҰ-дағы және оның мамандандырылған ұйымдарындағы қызметін қарастыра отырып, біз өзіміздің алдымызға осы проблеманың барлық аспектілерін талдау міндетін қоймадық, ең алдымен республиканың ТМД елдерімен және Түркиямен өңірлік сипаттағы мәселелердегі ынтымақтастығына назар аударғымыз келеді. Қазақстан Біріккен Ұлттар Ұйымына 1992 жылғы 2 наурызда кірді, бұл елдің әлемдік қоғамдастыққа оның толық құқылы мүшесі ретінде кіруін білдірді. Республика әлемдік істер мен жалпыадамзаттық проблемаларға қатысты болуға, адамзаттың қазіргі заманғы өркениетті дамуының арнасында болуға, оның саяси, экономикалық, әлеуметтік, ғылыми, гуманитарлық және басқа да маңызды қызмет салаларындағы жетістіктеріне қол жеткізуге мүмкіндік алды. БҰҰ-ға мүшелік елге жекелеген мемлекеттер деңгейінде де, өңірлік және жаһандық деңгейде де қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған акциялардың бастамашысы болуға мүмкіндік береді. Қазақстанның БҰҰ-дағы және оның саяси, экономикалық және гуманитарлық құрылымдарындағы қызметі Қазақстан үшін оның көпжақты халықаралық ынтымақтастыққа қатысуының аса маңызды нысаны болып табылады[29]. Біздің республика қазіргі заманғы тарихи жағдайларда қазақстандық қоғам дамуының неғұрлым елеулі проблемаларымен әлемдік қоғамдастықты таныстыру үшін БҰҰ-ның трибунасын және оның мамандандырылған ұйымдарын пайдаланады, өйткені жекелеген елдердің қауіпсіздік проблемаларын, сондай-ақ экономикалық, әлеуметтік, экологиялық және басқа да проблемаларды шешу айтарлықтай дәрежеде оларға халықаралық ұйымдардың тәсілдеріне және оларға жәрдемдесуге байланысты болады. Қазақстан делегациялары БҰҰ Бас Ассамблеясының сессияларындағы қазіргі заманның өзекті мәселелерін, БҰҰ Бас комитеттерінің күн тәртібіндегі маңызды мәселелерді, соның ішінде қарусыздану және

халықаралық қауіпсіздік, халықаралық құқық, өтпелі экономикасы бар елдердің әлемдік шаруашылыққа интеграциясы, адам құқықтары және т. б. мәселелерді шешуге белсенді қатысуда. Біздің еліміздің осы ұйымдағы қызметіне тән белгі - бұл ТМД-ға мүше мемлекеттермен тығыз қарым-қатынас, бұл олардың алдында тұрған міндеттердің ортақтығымен байланысты. ТМД елдерінің басты мақсаты БҰҰ көмегімен оларда жүргізіліп жатқан әлеуметтік - экономикалық реформаларды іс жүзінде қолдау үшін қолайлы сыртқы жағдайлар жасау болып табылады. ТМД елдерінің БҰҰ-дағы өзара іс-қимылының маңызды бағыттары экономикалық, ғылыми-техникалық, табиғатты қорғау ынтымақтастығы, гуманитарлық көмек көрсету болып табылады. БҰҰ-да жаңа тәуелсіз мемлекетті ресми түрде ұсынған қазақстандық делегация алғаш рет БҰҰ Бас Ассамблеясының 47-ші сессиясының жұмысына қатысты (1992). Қазақстан Республикасының Президенті Н. А. Назарбаев Қазақстанның сыртқы саясатының негізгі қағидаттары мен бағыттары туралы сөз сөйледі. БҰҰ-ның бітімгершілік күш-жігерін арттыру үшін қаржы қаражатының жетіспеушілігі проблемасын қозғай отырып, Н. А. Назарбаев ұйымның бейбітшілікті орнатуға, қолдауға және нығайтуға арналған шығыстарын жыл сайын ұлғайту қажет деген пікір білдірді. Осыған байланысты Қазақстан Президенті барлық үкіметтерге ізгі ниет білдіріп, Біріккен Ұлттар Ұйымының бітімгершілік күш-жігер қорын "бір плюс бір" формуласы бойынша қалыптастыруды бастауды ұсынды, бұл БҰҰ-ға мүше әрбір мемлекет осы Қорға өзінің қорғаныс бюджетінің бір пайызын бере отырып, жыл сайын өзінің аударымдарын бір пайызға ұлғайтады дегенді білдіреді. БҰҰ Бас Ассамблеясының 47-сессиясында Н. А. Назарбаев алғаш рет Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары кеңесін (АӨСШК) шақыру туралы ұсыныс енгізді. Азия өңірінде қауіпсіздік құрылымдарын құруға бағытталған бұл ұсыныс Қазақстан өзінің сыртқы саясатының бейбіт сипатын жай ғана мәлімдемей, өңірлік және жаһандық деңгейде бейбітшілікті қолдауға бағытталған нақты қадамдар жасауға дайын екенін әлемдік қоғамдастыққа бірден көрсетті. Қазақстандық басшының бастамасы түрлі мемлекеттер өкілдерінің мүдделі талқылауының тақырыбына айналды және Азия елдерінің оны іске асыру жолдары туралы пікірлерінің кең спектрін анықтады. Тұтастай алғанда, әлемдік қоғамдастық Қазақстан Президентінің Азия құрлығындағы ахуалды күрт тұрақсыздандыру мүмкіндігін болғызбайтын қажетті жағдайлар жасауға ұмтылысын қолдады. 90-шы жылдардың ортасында АӨСШК идеясын іске асыруға 20-дан астам еуразиялық мемлекет қосылды, олардың ішінде Ресей, Түркия, Қытай, Үндістан, Иран, Пәкістан. БҰҰ Бас хатшысы Н. А. Назарбаевтың атына жолдаған Жолдауында Қазақстанның осы ұйымның жер шарындағы бейбітшілік пен келісімге қол жеткізу ісіндегі күш-жігеріне қосқан үлесін жоғары бағалады. Әлемдік қоғамдастықтың Қазақстанның бастамаларына деген сенімі елдің планетаның тағы бір "ыстық нүктесіне" айналмағанымен нығайтылуда. 1994 жылғы ақпанда АҚШ-қа сапары кезінде Н. А. Назарбаев

БҰҰ штаб-пәтерінде болып, Бала құқықтары туралы Конвенцияға қол қойды[16]. Жасалған күш-жігердің нәтижесінде ТМД елдері, сондай-ақ өтпелі экономикасы бар басқа елдер соңғы жылдары БҰҰ жүйесінің олардың әлемдік экономикаға кіруін кешенді қолдауға бағдарланғанына қолжеткізді. Соңғы жылдары БҰҰ өткізген халықаралық конференциялардың - Рио-де-Жанейродағы қоршаған орта және даму жөніндегі конференцияның, халық саны жөніндегі Каир конференциясының, Копенгагендегі әлеуметтік саммиттің, әйелдер проблемалары жөніндегі Пекин конференциясының қорытынды құжаттарына өтпелі экономикасы бар елдердің ерекше қажеттіліктерін айқындайтын ережелер енгізілді. БҰҰ шеңберінде Түркия Н. А. Назарбаев ұсынған Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары жөніндегі кеңесті (АӨСШК) өткізу туралы бастаманы белсенді қолдайды. Түркия бұл мәселеде аймақтық қауіпсіздікке қатысты осы бастаманы жүзеге асыруға терең мүдделі серіктес ретінде әрекет етеді және жиналысты дайындауға жан-жақты қолдау көрсетеді. Түрік тарапы АӨСШК бойынша барлық халықаралық іс-шараларға (Алматыдағы мүдделі елдер сарапшыларының екі кездесуі және БҰҰ-ға мүше елдер өкілдерінің екі кездесуі) қатысуға және сол арқылы сындарлы үлес қосты. Түркияның БҰҰ жанындағы Тұрақты Өкілі Түркия басшылығының пікірін білдіре отырып, Нью-Йорктегі кездесуде "Түркия алдағы уақытта да Қазақстан ұсынатын бастамаларды қолдауға ниетті..., Азия континентін ынтымақтастық пен өзара іс-қимыл аймағына айналдыруға бағытталған". Қазақстан үшін Түркияның Қазақстан тарапы ұсынған Еуразиялық одақ (ЕАС) жобасын қолдауы ерекше қызығушылық тудырады. БҰҰ-ның азиялық тобында, ЭЫҰ-да, басқа да өңірлік топтар мен ұйымдарда үлкен салмақ пен ықпалға ие бола отырып, Түркия ЕАС жобасын іске асыруға да, болашақта осы Одаққа немесе ұсынылған идеяға негізделген құрылымға БҰҰ жанындағы бақылаушы мәртебесін беруге де ықпал ете алар еді. Қазақстан мен Түркияның БҰҰ шеңберіндегі ынтымақтастығы өзара қызығушылық тудыратын бірқатар мәселелер бойынша келісілген ұстанымдарды әзірлеуді көздейді. Бұл, ең алдымен, екі елдің Еуропалық экономикалық комиссиядағы (ЕЭК), БҰҰ-ның мамандандырылған ұйымдарындағы, БҰҰ-ның азиялық тобындағы, БҰҰ-ның есірткіні бақылау жөніндегі халықаралық бағдарламасы шеңберіндегі өзара іс-қимылы сияқты бағыттарға қатысты. ЭЫҰ Сыртқы істер министрлері Кеңесінің шешіміне сәйкес осы ұйымның мүшелері болып табылатын елдер, оның ішінде Қазақстан мен Түркия ЭЫҰ контекстінде БҰҰ-да ынтымақтасады: БҰҰ жанындағы ЭЫҰ-ға мүше елдердің тұрақты өкілдері деңгейінде консультацияларға, БҰҰ-дағы ЭЫҰ байланыс тобының құрамындағы сараптамалық жұмысқа қатысады. 1994 ж. Қазақстан мен Түркия ЭЫҰ елдерінің БҰҰ Тұрақты даму жөніндегі комиссиясының 2-ші сессиясында және есірткі және психотроптық заттардың заңсыз өндірілуіне, өткізілуіне, айналымына және таратылуына қарсы күресте БҰҰ шеңберінде халықаралық ынтымақтастықты үйлестіру мәселелері бойынша ЭКОСОС

негізгі сессиясында осы ұйымның бірлескен мәлімдемелерінің мәтіндерін әзірлеуіне қатысты. "АзТМЭӘК пен ЭЫҰ арасындағы өзара түсіністік туралы меморандум" негізінде АзТМЭӘК-те Қазақстан мен Түркияның өзара іс-қимылын одан әрі кеңейту перспективалары бар. Бұл ұйымның ынтымақтастығы екі ел үшін де ерекше қызығушылық тудырады, өйткені ол Азия - Тынық мұхиты аймағындағы әлеуметтік-экономикалық даму мәселелерімен айналысады. Екі елдің АЛТИД жобасы бойынша ынтымақтастығынан басқа (Азияда жерүсті көлігінің инфрақұрылымын дамыту) олардың арасындағы өзара іс - қимылды тағы да 2-3 басым салада дамытуға болады, мысалы, ауыл шаруашылығы, сауда, статистика, қоршаған ортаны қорғау және БҰҰДБ желісі бойынша тиісті жобаны қаржыландыру және жүзеге асыру мүмкіндіктерін одан әрі пысықтай отырып, Қазақстанда адами ресурстарды дамыту жөніндегі Ұлттық баяндаманы дайындау. Түркия БҰҰ Бас Ассамблеясының 51-ші сессиясы барысында қазақстандық делегация дайындаған, Орталық Азия өңіріндегі қолданыстағы көлік жүйесін жетілдіруге бағытталған "Орталық Азияда теңізге шыға алмайтын мемлекеттердегі транзит жүйесі" қарар жобасын қолдады.

4.2 Қазақстанның аймақтық деңгейдегі көпжақты

Ынтымақтастыққа қатысуы (Қазақстан және Түркия)

Қазақстанның Орталық Азия елдерімен көпжақты ынтымақтастыққа қатысуы ел үшін халықаралық қызметтің аса маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Қазақстан мен Түркия ЭЫҰ, ЕҚЫҰ, ИКҰ және басқа да бірқатар халықаралық ұйымдардың жұмысына белсенді қатысады, онда әлемдік және өңірлік маңызы бар көптеген мәселелер бойынша олардың ұстанымдары тәсілдердің жақындығымен ерекшеленеді, бұл екі елдің халықтар арасындағы сенім мен өзара түсіністік шараларын одан әрі нығайту ісінде күш-жігерін біріктіруге мүмкіндік береді. Өңір елдерінің өзара қарым-қатынас практикасына Орталық Азия республикалары мен Түркия басшыларының қатысуымен жоғары деңгейдегі Түркітілдес мемлекеттер басшыларының кездесулерін өткізу кірді. Бұл кездесулерде негізгі халықаралық проблемалар бойынша пікір алмасулар орын алады; олардың қатысушылары түрлі салалардағы неғұрлым тиімді өзара іс-қимылды жүзеге асыру үшін қажетті бірлескен шаралар кешенін, көп жақты ынтымақтастықты одан әрі дамыту стратегиясын әзірлейді. Мұндай кездесулер 1992 ж. қазанда (Анкара), 1994 ж. Қазанда (Стамбул), 1995 ж. тамызда (Бішкек), 1996 ж. қазанда өткізілді. (Ташкент), 1997 жылғы қазан (Алматы). Қазақстан мен Түркия өңірлік халықаралық ұйымдарда өзара іс-қимылды жүзеге асыратын мәселелер шеңбері айқындалды. Біріншіден, Бұл Закавказье республикаларындағы қақтығыстарды шешуге қатысты мәселелер, Каспий теңізінің мәртебесін анықтауға байланысты мәселелер және тағы басқалар. Көп жағдайда Қазақстан мен Түркияның Еуропадағы Қауіпсіздік және ынтымақтастық жөніндегі кеңес (ЕҚЫҰ) шеңберіндегі өз

қызметін пайымы ұқсас. Қазақстан түрік тарапының ЕҚЫҰ -ге қатысушы барлық мемлекеттердің қарусыздану, қару-жарақты бақылау, сондай-ақ ЕҚЫҰ шеңберінде де, одан тыс жерлерде де жасалған шарттар мен келісімдерге сәйкес өздері алған сенім мен қауіпсіздікті нығайту жөніндегі міндеттемелерін орындауы қажеттігінен тұратын ұстанымын бөліседі. 1994 ж. сәуірде Алматыда Орталық Азияда адам құқықтарын сақтау мәселесі басты назарда болған семинар өтті. ЕҚЫҰ өкілдері Қазақстанда адам құқықтарының сақталуына қатысты ерекше алаңдаушылық үшін ешқандай негіз жоқ деген пікір білдірді. Семинарға түрік өкілдері белсенді қатысты және талқыланған барлық мәселелер бойынша Түркия мен Орталық Азия мемлекеттерінің көзқарастарының сәйкестігі атап өтілді[30]. Түркия Қазақстанның өңірлік қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселелеріне деген көзқарастарымен бөліседі. 1994 ж. Желтоқсанда Будапештте мемлекет басшылары деңгейінде өткен ЕҚЫҰ конференциясында Қазақстан ЕҚЫҰ аймағында қалыптасқан шекаралардың мызғымастығы және Хельсинки Қорытынды актісі, Жаңа Еуропаға арналған Париж Хартиясы, 1992 Хельсинки құжаты талап еткендей, егемен мемлекеттердің ішкі істеріне араласуға жол бермеу туралы ЕҚЫҰ -нің базалық қағидатын бекітуге негізгі назар аудару қажеттігі туралы ұсыныс жасады. Қазақстанның бұл ұстанымын Түркия қолдады. 1985 жылы Иран, Түркия және Пәкістан үшжақты өңірлік құрылымды - Экономикалық Ынтымақтастық Ұйымын(ЭЫҰ) құрды, оның қызметінің басты мақсаты әлеуметтік-экономикалық, техникалық, ғылыми және мәдени салаларда көпжоспарлы өңірлік ынтымақтастықты жолға қою және дамыту, ұйымға қатысушы елдерде орнықты әлеуметтік-экономикалық өсу үшін қолайлы жағдайлар жасау, оларды біртіндеп интеграциялау болып табылады әлемдік шаруашылық байланыстар жүйесіне. Еуропалық және американдық интеграциялық модельдерден айырмашылығы, ЭЫҰ мүше елдерді саяси біріздендіру мақсатын қоймайды, өйткені олар зайырлы Түркиядан діни Иранға дейінгі кең саяси спектрді білдіреді. Ұйымға мүше мемлекеттердегі тұрақтылық деңгейлеріндегі айырмашылық та белгілі бір рөл атқарады (мысалы, Қазақстан мен Түрікменстан Тәжікстан мен Ауғанстанға қарағанда саяси тұрғыдан тұрақты). ЭЫҰ БҰҰ-да және Ислам Конференциясы ұйымында бақылаушы мәртебесіне ие. 1992 жылы Иранның бастамасы бойынша Қазақстан, ТМД-ның басқа да Орталық Азия республикалары мен Әзірбайжан, сондай-ақ Ауғанстан ЭЫҰ-ның жаңа мүшелері болды. Қазақстан үшін бұл ұйымға мүшеліктің ешқандай саяси бояуы болмайтыны тән; оның қызметіне қатыса отырып, Қазақстан өзінің бірінші кезектегі және неғұрлым алыс даму проблемаларын олардың көмегімен неғұрлым тиімді шешу үшін өңірдегі екіжақты және көпжақты байланыстарды дамытуға және нығайтуға ұмтылады. Бұдан басқа, Қазақстан үшін Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін өңірлік интеграция үшін жаңа мүмкіндіктерді объективті түрде табу қажет болды [31]. Ұйымға мүше мемлекеттер басшыларының кездесулері және оның Министрлер Кеңесінің кеңестері

үнемі өткізіліп тұрады. 1993 жылы Ыстамбұлдағы жоғары деңгейдегі екінші кездесуде (Қазақстан оған алғаш рет қатысты) ЭЫҰ шеңберінде сауда және даму банкі, сақтандыру компаниясын, әуе және кеме қатынасы компанияларын құру туралы шешім қабылданды.

Қорытынды

90-жылдардың басында Қазақстанның сыртқы саясат саласындағы негізгі мақсаты халықаралық байланыстарды барынша әртараптандыру, шет мемлекеттермен өзара іс-қимылда басым бағыттарды тұжырымдау, неғұрлым беделді халықаралық ұйымдарға кіру болды. Бұл республиканың сыртқы саяси серіктестерінің және, ең алдымен, оған қоғамды реформалауға және кең халықаралық аренаға шығуға неғұрлым пәрменді көмек көрсете алатын серіктестерінің санын ұлғайтуға деген жоғары қызығушылығын түсіндіреді. Қазақстан үшін осындай перспективалы серіктестердің бірі, сөзсіз, Түркия болды және болып қала береді. Өз тарапынан, Түрік басшылығы Қазақстандағы демократиялық реформалар процесін қолдай отырып, оның халықаралық бастамалары еліміздің сыртқы саяси қызметіндегі басымдығын үнемі атап көрсетеді. Сонымен қатар, жасалған жұмыстан және зерттелген материалдан кейін автор Қазақстан Республикасы мен Түрік Республикасы арасындағы дамудың және одан әрі интеграцияланудың алты мүмкін жолдарын ұсынады (кесте 1). Бұл ұсыныстар ұсынымдық сипатта болуы мүмкін, оған сәйкес ынтымақтастық шеңберінде болашақ және ағымдағы жобаларды жүзеге асыру әбден мүмкін.

Кесте 1. Қазақстан Республикасы мен Түрік Республикасы арасындағы болашақ дамуынына ұсыныстар, автор Алимбаева Д.М.

№	Ұсыныс атауы	Даму секторы	Қатысушылар және серіктестер	Ұсынысты іске асыру орны
1	Түркия Республикасы үшін басым өнімдерді өндіру және сату: металдар және олардан жасалған бұйымдар (жалпақ прокат, тазартылған мыстан жасалған сым, қара металдан жасалған құбырлар, құбыр арматурасы, мыс негізіндегі лигатуралар)	Өнеркәсіп	ҚР және ТР	Қазақстан және түрік өнеркәсіптік компаниялары, Каспий теңізі, Қазақстан мен Түркияның өндірістік секторы
2	Түрік нарығына жануарлардан алынатын өнімдер мен дайын тамақ өнімдерін экспорттау (күнбағыс майы, сафрель майы,	Нарық	ҚР және ТР	Қазақстандағы және Түркиядағы шағын және орта бизнес орындары

	күріш, уыт, мақта майы және т.б.)			
3	Қазақстан мен Түркия арасындағы мәдени алмасу шеңберінде жергілікті өнер мектептері мен мұражайларының құрылысы	Мәдениет	ҚР және ТР	Өнер мектептері, мұражайлар, шеберханалар мен өнер орындары
4	Жеке кәсіпкерлердің нарықтық қатынастар ағымын көбейту, салықтардан және басқа жарналардан босату	Нарық	ҚР және ТР	Қазақстандағы және Түркиядағы шағын және орта бизнес орындары
5	Жоғары оқу орындары мен жекеменшік мектептерге гранттар бөлу арқылы инвестициялар ағымын арттыру	Білім беру	ҚР және ТР	Қазақстан мен Түркиядағы жоғары оқу орындары мен жеке мектептер
6	Мәдени және рухани алмасу бағдарламаларын жасау	Мәдениет	ҚР және ТР	Өнер мектептері, мұражайлар, шеберханалар мен өнер орындары

Қазақстан-Түркия ынтымақтастығы кең және көп қырлы сипатқа ие. Қазақстанның стратегиялық әріптесі бола отырып, Түркия байланыс қарқындылығы мен деңгейі бойынша біздің еліміздің шетелдік әріптестерінің арасында жетекші орындардың бірін алады. Қазақстан- Түркия қарым-қатынастарының дамуын талдау олардың көптеген халықаралық және өңірлік проблемаларға көзқарастардағы ортақтығымен сипатталады деген қорытынды жасауға шақырады. Дипломатиялық қатынастар орнағаннан кейінгі жылдары осы қатынастардың негізіне айналған ауқымды шарттық-құқықтық база құрылды. Түркия Қазақстанның тәуелсіздігін мойындаған сәттен бастап 1997 жылдың ортасына қарай Қазақстан мен Түркия арасындағы түрлі салалардағы ынтымақтастықтың барлық аспектілерін қамтитын 7 0-ден астам шарттар мен келісімдерге қол қойылды. Алайда, осы Шарттар мен келісімдердің кейбірі екі елде де өзгерген саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайларда толық күшінде жұмыс істемейді, осыған байланысты оларды қайта қарау, сондай - ақ, ең алдымен сауда-экономикалық салада жаңа құжаттарға қол қою қажеттігі туындады.

Түркияның бірқатар ТМД елдерімен, атап айтқанда Ресеймен

екіжақты қатынастарынан айырмашылығы, түрік-Қазақстан қатынастары болашақта оларды кеңейту мен тереңдетудің нақты перспективасымен айтарлықтай тұрақты дамып келе жатқанын атап өту маңызды. Оларда саяси шиеленіс жоқ. Сауда-экономикалық қатынастар екі ел ынтымақтастығының басым саласы болып табылады. 90-шы жылдардың соңында бұл сала екіжақты ынтымақтастықтың жетекші бағыттарының біріне айналды, бұл, ең алдымен, Қазақстан үшін ұлттық экономиканы реформалау және тұрақтандыру жөніндегі өмірлік маңызды міндеттерді шешумен байланысты. 90-жылдардың басында іс жүзінде нөлдік деңгейде болған қазіргі уақытта Қазақстан экономикасына түрік инвестицияларын қоса алғанда, сауда-экономикалық ынтымақтастықтың жиынтық көлемі 2 млрд. Екі ел арасындағы экономикалық ынтымақтастық саласындағы сапалық және сандық прогреске қарамастан, оны кеңейту мүмкіндіктері толық пайдаланылмағанын атап өткен жөн. Тұтастай алғанда, сауда-экономикалық ынтымақтастық көлемінің тұрақты өсу үрдісіне, тұрақты келіссөздер жүргізуге және Тараптардың тұрақты сапарларымен алмасуға қарамастан, Қазақстан мен Түркияда біршама елеулі проблемалар бар. Қазақстан-Түркия қарым-қатынастары қазіргі уақытта екі елдің мүмкіндіктері мен мүдделеріне толық сәйкес келмейді деп айтуға болады. Келісімдер мен белгіленген уағдаластықтарды іске асыру көбінесе бюрократиялық кедергілерді және ведомствоаралық келіспеушілікті еңсерумен, ал бірқатар жағдайларда жекелеген ведомстволардың әрекетсіздігімен бетпе - бет келеді, бұл қазақстандық, сол сияқты түрік тарапына да тән. Қазақстандық тараппен ынтымақтасуға ниет білдірген түрік кәсіпкерлері қазақстандық әріптестер тарапынан жеке бизнес саласында да, мемлекеттік деңгейде де қызығушылықтың болмауына, олардың сындарлы диалог жүргізе алмауына тап болатын жағдайлар жиі кездеседі. Екі тарап серіктестік қатынастардың мүмкіндіктерін толық пайдаланбайды. Бұл ескерту көбінесе іскерлік белсенділігінің жеткіліксіздігі, көптеген бағыттар бойынша қалыпты екі жақты өзара іс- қимылды жолға қою мүмкін еместігі немесе қаламауы қазақстандық басшылықтың Түркиямен іскерлік байланыстардың басым сипаты туралы мәлімдемелерімен келіспейтін Қазақстанның министрліктері мен ведомстволарының, басқа да ұйымдарының қызметіне қатысты болады. Сайып келгенде, осы олқылықтар мен олқылықтар, өздеріне алған міндеттемелерді орындамау Қазақстанның және оның басшыларының халықаралық беделіне елеулі нұқсан келтіреді. Түркия басшылығы Қазақстанмен екіжақты сауда-экономикалық қатынастарды дамытуға елеулі көңіл бөледі және бұл бағытты Орталық Азия өңіріндегі басым бағыттардың бірі ретінде айқындайды. Ел басшылығындағы прагматикалық, батысшыл Қанаттың өкілдері де осындай түсіністікке біртіндеп келе жатқаны маңызды. Түркияда Қазақстанмен ынтымақтастыққа, оның ішінде Қазақстан экономикасына түрік және Батыс инвестицияларын тарту саласында жоғары қызығушылық сақталуда. Алайда, қазақстан-түрік ынтымақтастығының

сегіз жылдық тәжірибесі ішкі экономикалық және саяси проблемалардың едәуір санын шешумен айналысатын Түркияның Кеңес Одағының бұрынғы түркі республикаларына, ал қазір жаңа тәуелсіз Орталық Азия мемлекеттеріне елеулі экономикалық, оның ішінде қаржылық көмек көрсете алмайтынын және "барлық түріктердің бірігуі" рөлін атқара алмайтынын куәландырады. Осыған байланысты Қазақстан басшылығы түрік кәсіпкерлерінің республика экономикасына үшінші елдерден инвестициялар тарту саясатын оң бағалайды және қолдайды. Түркияның өзінде бұрынғы кеңес республикаларына көмек көрсету деңгейіне әсер ететін ішкі сипаттағы себептер Орталық Азия мемлекеттерінің өздері арасында белгілі бір келіспеушіліктердің болуымен күрделене түседі, бұл оларға біртұтас "Орталық Азия үйін" құруға мүмкіндік бермейді. Қазақстанда да, Түркияда да шаруашылық жүргізу жүйесінің ерекшеліктеріне байланысты екі елдің сауда-экономикалық ынтымақтастығын дамыту және тереңдету көп жағдайда екі елдің министрліктері мен ведомстволарының осы процеске мемлекеттік қолдауы мен қатысуына байланысты болады. Бұл мәселеде сауда-экономикалық ынтымақтастық жөніндегі бірлескен Қазақстан-Түркия үкіметаралық комиссиясы елеулі көмек көрсете алар еді. Жалпы, білім және мәдениет саласындағы екіжақты ынтымақтастық табысты дамуда. Мемлекетаралық келісімдерге сәйкес 1992 жылдан бастап түрік жоғары оқу орындарында қазақстандық студенттер, аспиранттар мен докторанттар оқудан, тағылымдамадан өтіп, ғылыми жұмыс жүргізуде. Қазақстанның барлық ірі университеттерінде Түркиядан келген оқытушылар жұмыс істейді, олар Қазақстан жастарын өз халқының тарихы мен мәдениетімен таныстырады. Түркістанда Қ.а. Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеттері және Алматыда Сүлеймен Демирел атындағы университеттер ашылып, жұмыс істеуде. Республиканың барлық ірі қалаларында қазақ-түрік лицейлері жұмыс істейді. Мәдени және ғылыми алмасулар жандандырылуда. Қазақстан мен Түркия халықтарының мәдени-тарихи байланыстарының дәстүрлері мәдениет, білім және ғылым саласындағы ынтымақтастықтың үдемелі дамуын көздейді. Мәдениет саласындағы ынтымақтастықты кеңейтуде Қазақстан зиялылары, оның шығармашылық ұйымдары, мысалы, жазушылар, журналистер, Суретшілер Одақтары, сондай-ақ түрлі қайырымдылық қорлары елеулі әлеуетке ие. Алайда, екіжақты гуманитарлық ынтымақтастықтың қолайлы саласында белгілі бір кемшіліктер бар. Мәдениет саласындағы екіжақты қатынастардың жай-күйін талдау Қазақстан-Түркия мәдени байланыстарының тиісті шарттық-құқықтық базасының болуына қарамастан, осы саладағы екі елдің әлеуетіне әлі сәйкес келмейтінін көрсетеді. Ғылым саласындағы Қазақстан-Түркия ынтымақтастығы әзірше бастапқы сатысында тұр, алайда біздің елдерімізде осы бағыттағы өзара іс-қимылды дамытудың нақты перспективалары бар. Түркиядағы ғылымның жалпы даму деңгейін назарға ала отырып, Қазақстан Дәл және жаратылыстану ғылымдары саласындағы өз жетістіктерін экспорттаушы

рөлін атқара алады, Батыс ғылыми орталықтарының қаржылық және зияткерлік ресурстарын тарта отырып, бірлескен ғылыми бағдарламалардың ұйымдастырушысы және жетекшісі бола алады. 90-шы жылдары Қазақстан өзін Орталық Азия өңірінде және бүкіл әлемде бейбітшілік пен тұрақтылық үшін белсенді күресетін бейбітшіл мемлекет ретінде көрсетті. Қазақстанның ең ірі халықаралық бастамалары Еуразиялық одақ құру және Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары кеңесін шақыру жобалары болып табылады. ЕАС жобасын ұсыну өз мүдделері мен басымдықтарының шеңберін айқындаған Қазақстанның сыртқы саяси қызметінің бір бөлігі болып табылады. ЕАС пен АӨСШК идеясын бір-бірімен өзара байланысты емес, қатарлас бірлескен бастамалар ретінде емес, Қазақстанның біртұтас және кейінгі геосаяси тұжырымдамасының бір бөлігі ретінде қарастырған жөн. Екі елдің өңірлік және халықаралық ынтымақтастықтың өзекті проблемалары жөніндегі ұстанымдарының ұқсастығына негізделген халықаралық аренадағы Қазақстан-Түркия ынтымақтастығы жандана түсуде. Түркітілдес елдердің мәдениет министрлері кеңесіне (ТҮРКСОЙ) мүше болу Қазақстанға сөзсіз пайда әкеледі. Бұл ұйым тұрақты түрде Қазақстан өкілдері қатысатын түркі мәдениетін насихаттау бойынша ірі халықаралық іс-шараларды өткізіп тұрады. Алайда, тұтастай алғанда, Қазақстанның осы ұйымның қызметіне қатысуын пассивті деп бағалауға болады, көбінесе белгілі бір іс-шараларға қазақстандық делегациялардың қатысуымен ғана шектеледі. ТМД шеңберіндегі қарым-қатынастарды дамыту Орталық Азия елдерінің нақты Тәуелсіздігін нығайтуға және олардың әлемдік қоғамдастыққа жалпы әлемдік байланыстардың толыққанды субъектілері ретінде қосылуына ықпал етуге бағытталған Батыс Азия қауымдастығымен байланыстарын тереңдетуді ғана емес, сонымен бірге білдіреді. Бұл тұрғыда Қазақстан мен Түркияның екіжақты қарым-қатынастарын екі елдің ұлттық мүдделерін іске асыру тұрғысынан ғана емес, өңірдегі бейбітшілік пен тұрақтылықты нығайтуға іс жүзінде ықпал ететін фактор ретінде де қарау керек. Түркия тарихи-мәдени ортақтығына байланысты Қазақстан үшін оны әлемдік қоғамдастыққа интеграциялау процесінде нақты әріптес болды. Зайырлы мемлекет бола отырып және бұл ретте Түркияға ұқсас бола отырып, Қазақстан әлемдік қоғамдастыққа еш қиындықсыз кіре алады және өркениетаралық өзара іс-қимылға белсенді қатыса алады. Басқа Орталық Азия мемлекеттері сияқты, егер Қазақстан көршілес өңірлерде болып жатқан интеграциялық процестерден тыс болса, Қазақстан да ойдағыдай дами алмайды. Түркиямен жақындасу саясатын жүзеге асыра отырып, Қазақстан бұл мәселеге орынды прагматизм және ұлттық мүдделерді ескеру тұрғысынан қарай отырып, ең алдымен экономикалық және саяси орындылықтан туындайтынын ерекше атап өткен жөн. Қазақстандық басшылық Қазақстан мен Түркия халықтарының рухани құндылықтарының, тілі мен мәдениетінің ортақтығы екі елдің саясат пен экономика саласындағы жан-жақты интеграциясы үшін жеткілікті негіз болып табылмайды деп санайды. Екі елдің "бауырластығы" туралы әңгіме

мәдени саладағы байланыстарға қатысты болған жағдайда болуы мүмкін. Негізінен Қазақстанда да, Түркияда да дағдарыс құбылыстарымен байланысты екіжақты қарым-қатынастардағы кейбір теңсіздік екі елдің билеуші топтарының мүдделеріне де, екі мемлекеттің объективті қажеттіліктеріне де байланысты олардың оңтайлы дамуына шешуші әсер етпейді. Қазақстанның екіжақты ынтымақтастыққа ғана емес, көпжақты өңірлік және халықаралық ынтымақтастыққа қатысуы, оның осы мәселедегі тәжірибесі Жаңа Орталық Азия мемлекеттерінің әлемдік қоғамдастыққа аз ауыр және неғұрлым белсенді қатысуы үшін алғышарттар жасауға көмектеседі. Бұл фактордың маңызы одан да зор, өйткені Орталық Азия мемлекеттері арасындағы объективті айырмашылықтарға қарамастан, осы аймақтың ішкі тұтастығы бар. Географиялық жақындық сияқты фактордың, сондай-ақ осы мемлекеттердің ынтымақтастығы үшін әлеуетті базаның болуы оларды әлемдік қоғамдастыққа интеграциялау үшін осы мүмкіндіктерді неғұрлым толық пайдалануға жан-жақты ықпал етуі тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Амрекулов Н. А. батыс және Шығыс мәдениеттерінің әлемдік-тарихи даму осіндегі орны проблемасына. // Восток
- 2 Воронцов А. В. Корея Республикасы және ТМД елдері: 1992-1996 жж. саяси және экономикалық байланыстардың дамуы // Ресей, Азияның жақын және алыс шетелдері. - М., 1997.
- 3 Белокрыцкий в.Я. Орталық Азия макроөңірінің қалыптасу проблемалары мен перспективалары. // "Восток". - М., 1993. - № 4.
- 4 Қазақстан - Түркия: достық пен ынтымақтастықтың 5 жылы. SB. док. - Анкара: "Билиг", 1996. - Б.33-36.
- 5 Central Asia in Historical Perspective. Ed. by Beatrice F. Manz. - Westview Press; Boulder - San-Francisco - Oxford, 1994.
- 6 Дереккөздер мен материалдардағы Қазақстанның өткені. СН. 1. 2-ші басылым. - Алматы: "Қазақстан", 1997.
- 7 H.A. Sadri. Integration in Central Asia: from theory to policy. // "Central Asian Survey". - 1997. - Vol. 16, № 4. - P. 578.
- 8 Абылхожин Ж.Б. XX ғасырдағы Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық тарихы очерктері. - Алматы, 1997.
- 9 Назарбаев Н. А. Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен Даму стратегиясы. - Алматы: "fleyip", 1992.
- 10 Chalidze V. President Nursultan Nazarbaev. // "Central Asia Monitor". - 1992. - № 2.
- 11 Astona R. The Influence of Islam in Post-Soviet Kazakhstan. // Central Asia in Historical Perspective. Ed. by Beatrice F. Manz. - Westview Press; Boulder - San-Francisco - Oxford, 1994.
- 12 В. Х. Гиззатов Каспий бейбітшілік, тату көршілік және ынтымақтастық теңізіне айналуға тиіс. // Қазақстанның сыртқы саясаты. Сб.ст. - Алматы: Мәскеу, 1995.
- 13 Бірлескен және шетелдік кәсіпорындардың сыртқы экономикалық қызметі туралы 1996 ж. - Алматы: Ұлттық статистика агенттігі, 1997.
- 14 Хаджиев К. С. саяси ғылым. - М., 1996.
- 15 Қазақстан-Ресей қарым-қатынасы. 1991-1995 жылдар. Құжаттар мен материалдар жинағы. - Алматы-Мәскеу, 1995.
- 16 Таяу және Орта Шығыс. Тарих және қазіргі заман. - М.: МГИМО, "Анкил" орталығы, 1995.
- 17 Қазақстан-Түркия: достық пен ынтымақтастықтың 5 жылы. Анкара: "Билиг", 1996. - Б.149-152
- 18 О. Б. Резникова. Ресей, Түркия және Иран Орталық Азияда. // Әлемдік экономика және халықаралық қатынастар. - М., 1997. - № 1. - Б. 59.
- 19 Назарбаев Н. А. Қазақстан Даму, экономика өсу дәуіріне аяқ басты. // "Казахстанская правда", 11 желтоқсан 1997 ж.
- 20 О. Б. Резникова. Ресей, Түркия және Иран Орталық Азияда. // Әлемдік экономика және халықаралық қатынастар. - М., 1997. - № 1. - Б. 59.

- 21 Назарбаев Н. А. сыртқы саясат мәселелері жөніндегі кеңесте сөз сөйледі. (Алматы, 1995 жылғы 15 ақпан). // Қазақстанның сыртқы саясаты. Сб. ст. - Алматы: Мәскеу, 1995.
- 22 Әбсаттаров Р. б. Ұлттық үдерістер. Ерекшеліктері мен мәселелері. - Алматы, 1995.
- 23 М. х. Әбусейітова XV-XVII ғғ. Қазақстан және Орталық Азия: тарих, саясат, дипломатия. -Алматы: "Дайк-Пресс", 1998.
- 24 Назарбаев Н. А. жаңартылған Қазақстанға - реформаларды қысқарту, жалпыұлттық келісім арқылы. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің отырысында сөз сөйлеу. // "Казахстанская правда", 9 маусым 1994 ж.
- 25 Васильева Х. А. саяси ғылым: теория және тарих мәселелері. - СПб., 1994.
- 26 Назарбаев Н. А. елдегі жағдай және ішкі және сыртқы саясаттың негізгі бағыттары туралы 1997 ж.Қазақстан Республикасы ПрезидентініңҚазақстан халқына Жолдауы. - Алматы, 1996.
- 27 Абенов Е. М., Арынов Е. М., Тасмағамбетов И. Н. Қазақстан: мемлекет пен қоғамның эволюциясы. - Алматы, 1996.
- 28 Назарбаев Н. А. Тәуелсіздіктің бес жылы. - Алматы: "Қазақстан", 1996.
- 29 М. В. Алкотт. Қазақтар. Екінші басылым. - Гувер институтының баспасы, Стэнфорд университеті, Калифорния, 1995. - Б.283.
- 30 Асфендияров с. Қазақстан тарихы (ежелгі дәуірден). - Алматы, 1993.
- 31 Н. Ә. Назарбаев. Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. Қазақстан-2030. Гүлдену, қауіпсіздік және қазақстандықтардың әл-ауқатын жақсарту. - Алматы, 10 қазан 1997 ж. - с. б.
- 32 В.И. Кононов. Кеңестік-түрік сауда-экономикалық байланыстары: жаңа формалар мен бағыттарды іздеу. // Түркия: 80-ші жылдардағы экономикалық дамудың жаңа тенденциялары". - М., 1991. - С. 298-299.
- 33 Лавров, А. Біріккен Ұлттар Ұйымындағы тәуелсіз Достастық мемлекеттері. // "Халықаралық өмір". - М., 1997
- 34 Алесин В. И. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы-мәселелері мен болашағы. // Қазақстанның сыртқы саясаты. Сб. ст. - Алматы: Мәскеу, 1995.

Аналитикалық жазбахат

Жоба идеясы	Атауы
<p>Бұрынғы даму моделінің өзгеруіне алып келетін саяси және экономикалық реформаларды жүргізу Орталық Азия республикаларын қоса алғанда, барлық постсоциалистік елдерді дәстүрлі түрде біріктіретін жаһандық проблемалардың бірі болып табылады. Қазақстан 1991 жылы ұлттық егемендік пен мемлекеттік тәуелсіздікке ие болып, әлемдік қоғамдастық оны қалай мойындаса, ол жаңа мемлекеттік және халықаралық мәртебеге сәйкес дербес сыртқы саясат жүргізуге мүмкіндік алды. Қазақстан Республикасының жаңа мемлекеттілігінің қалыптасуы мемлекеттік Құрылыс және азаматтық қоғамды ұйымдастыру проблемаларын қамтитын қоғамдық-саяси қатынастардың күрделі процесі болып табылады. Қазіргі кезеңдегі Қазақстанның сыртқы саяси қызметінің барлық кешенін талдау міндетін қоймастан, диссертант өз жұмысында оның маңызды бағыттарының бірі - Түркия Республикасымен қарым-қатынасын зерттеуді көздейді. Жаңа геосаяси жағдайларды ескере отырып, Қазақстан мемлекеттік тәуелсіздік алғаннан кейін бірден өзінің ұлттық мүдделерін, сондай-ақ екі жақты және көп жақты халықаралық қатынастарға қатысушылардың өзара мүдделерін ескеруге негізделген тәуелсіз, дербес</p>	<p>ХХІ ғасырда Қазақстан мен Түркия арасындағы стратегиялық серіктестіктің дамуы</p>

<p>сыртқы саясатты қалыптастыруды бастады.</p>	
<p style="text-align: center;">Күрделі жағдай (кейс)</p> <p>Қазақстанның сыртқы саясатының негізгі міндеті республикада реформаларды табысты жүргізу, оның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуы үшін қолайлы сыртқы жағдайларды қалыптастыру және қолдау болды. Бұл ретте қазақстандық басшылық сыртқы саяси бағыт елдің ішкі болмысына нақты байланысты болуға тиіс екенін, ал ішкі және сыртқы саясаттың бірлігі ел ішіндегі шаралардың оның халықаралық міндеттемелерімен келісілуін көздейтінін негізге алды.¹</p> <p>Реформаларды табысты жүргізудің аса маңызды шарты Қазақстанның әлемдік қоғамдастыққа лайықты кіруі, барлық мүдделі мемлекеттермен екіжақты және көпжақты ынтымақтастықты дамыту, халықаралық ұйымдардың қызметіне белсенді қатысу болды. Қазақстан өзінің сыртқы саяси мақсаттарын - ұлттық қауіпсіздікті және аумақтық тұтастықты қамтамасыз етуді; таяу және алыс шетелдермен байланыстарды кеңейтуді; республика экономикасына қаражат инвестициялауға қабілетті тиімді әріптестерді іздестіруді айқын айқындады, бұл оның әлемдік нарыққа тартылуын жеделдетуге мүмкіндік береді. Ел басшылығы Қазақстан қазіргі әлемнің шынайылығына жауап</p>	<p style="text-align: center;">Сипаттама</p> <p>Қазақстан-Түркия қарым-қатынастарының дамуын талдау олардың көптеген халықаралық және өңірлік проблемаларға көзқарастардағы ортақтығымен сипатталады деген қорытынды жасауға шақырады. Дипломатиялық қатынастар орнағаннан кейінгі жылдары осы қатынастардың негізіне айналған ауқымды шарттық-құқықтық база құрылды. Түркия Қазақстанның тәуелсіздігін мойындаған сәттен бастап 1997 жылдың ортасына қарай Қазақстан мен Түркия арасындағы түрлі салалардағы ынтымақтастықтың барлық аспектілерін қамтитын 70-ден астам шарттар мен келісімдерге қол қойылды.</p> <p>Алайда, осы Шарттар мен келісімдердің кейбірі екі елде де өзгерген саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайларда толық күшінде жұмыс істемейді, осыған байланысты оларды қайта қарау, сондай - ақ, ең алдымен сауда-экономикалық салада жаңа құжаттарға қол қою қажеттігі туындады.</p> <p>Түркияның бірқатар ТМД елдерімен, атап айтқанда Ресеймен екіжақты қатынастарынан айырмашылығы, түрік-Қазақстан қатынастары болашақта оларды кеңейту мен тереңдетудің нақты перспективасымен айтарлықтай тұрақты дамып келе жатқанын атап өту маңызды. Оларда саяси шиеленіс жоқ.</p>

беретін және оның ұлттық-мемлекеттік мүдделеріне сәйкес келетін сыртқы саясат жүргізуі тиіс деп есептейді.

Қуатты сыртқы күштер болашақ дамуды анықтауда сөзсіз маңызды рөл атқаратын қазіргі дәуір өсіп келе жатқан жаһанданумен және өсіп келе жатқан өзара тәуелділікпен сипатталатынын сезіне отырып, Республика мемлекетаралық қатынастарды жандандыру, сондай-ақ өндірістік-қаржылық, коммерциялық және басқа байланыстарды республика ішінде де, одан тыс жерлерде де жетілдіру үшін айтарлықтай күш жұмсайды.

90-жылдардың басында Қазақстанның әлемдік қоғамдастыққа қарқынды кіруі болды. 1991-1992 жылдар Тәуелсіз Қазақстанның тарихында елді кеңінен халықаралық тану кезеңі болды; осы жылдары республика егемендігін нығайтуда маңызды рөл атқарған бірқатар маңызды екіжақты және көпжақты құжаттарға қол қойылды. Келіссөздер мен бірқатар тиісті құжаттарға қол қою нәтижесінде екіжақты қатынастарды дамыту Қазақстанның сыртқы қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін белгілі бір алғышарттар жасады.

Бұрын Қазақстанның өз қалауы бойынша Мәдениет немесе экономика саласында байланыс орнатуға және дамытуға болатын достары мен әріптестерін таңдау мүмкіндіктері өте шектеулі болғанын атап өтеміз. Қазақстан тәуелсіздік жағдайында түркітілдес елдер халықтарымен

Сауда-экономикалық қатынастар екі ел ынтымақтастығының басым саласы болып табылады. 90-шы жылдардың соңында бұл сала екіжақты ынтымақтастықтың жетекші бағыттарының біріне айналды, бұл, ең алдымен, Қазақстан үшін ұлттық экономиканы реформалау және тұрақтандыру жөніндегі өмірлік маңызды міндеттерді шешумен байланысты. 90-жылдардың басында іс жүзінде нөлдік деңгейде болған қазіргі уақытта Қазақстан экономикасына түрік инвестицияларын қоса алғанда, сауда-экономикалық ынтымақтастықтың жиынтық көлемі 2 млрд.

<p>тарихи және мәдени байланыстарды қалпына келтіру бағытын жүргізеді, бұрын қарым-қатынастары іс жүзінде болмаған мемлекеттермен қарым-қатынастарды реттейді.</p>	
<p>Берілген мәселені қолданыстағы шешу тәсілдері</p> <p>Бұл негіздерді түсіну ең алдымен қазақстандық, сондай - ақ ресейлік (кеңестік) және шетелдік ғалымдардың - бірінші кезекте Қазақстан тарихына, халықаралық қатынастардың теориялық мәселелеріне, сондай-ақ қазіргі Орталық Азия мемлекеттерінің, Түркия мен Ресейдің сыртқысаяси практикасына арналған еңбектерін зерделеу процесінде қалыптасты.</p> <p>Қазақстанның сыртқы саясатының қазіргі заманғы проблемаларына теориялық көзқарастарды әзірлеуде Н. А. Президентінің еңбектері мен сөйлеген сөздері ерекше орын алады. Назарбаева, онда республиканың тәуелсіз мемлекет ретіндегі әлеуеті зерттеледі, елдің жаңа тарихи жағдайдағы мүмкіндіктері негізделеді, оның қазіргі кезеңдегі және перспективадағы дамуының стратегиялық міндеттері айқындалады.</p>	<p>Тұжырымдамалық ұстанымдар:</p> <p>Кеңес Одағы ыдырағанға дейін басталған Қазақстанның Түркиямен қарым-қатынасын жолға қою екі елдің, ең алдымен экономика саласындағы ынтымақтастық тетіктерін жетілдірудегі қажеттілігімен байланысты болды. Екіжақты қарым-қатынастардың одан әрі дамуы Қазақстанның өзінің сыртқы саяси қызметін әртараптандыруы нәтижесінде орын алды және белгілі бір дәрежеде Ресеймен және КСРО-ның басқа да бұрынғы республикаларымен экономикалық және саяси байланыстардың әлсіреуінен туындады. Қазақстан-түрік ынтымақтастығын одан әрі дамыту және жетілдіру екі елдің Орталық Азия мемлекеттерімен қарым-қатынас орната отырып, бастапқыда Түркия есептеген идеологиялық негізде емес, өз ұлттық мүдделерін негізге ала отырып, көптеген бағыттар бойынша екіжақты қатынастардың әлеуетін арттыруға дайын екендігін көрсетті. Қазіргі уақытта Қазақстанда жүргізіліп жатқан реформалардың табысы, оның әлемдік шаруашылық байланыстар жүйесіне табысты енуі қазіргі заманғы қазақстан-түрік қатынастарының сипаты мен жай-күйіне көп жағдайда байланысты. табылады.</p>
<p>Берілген мәселені шешудің ұсынылатын жолы</p>	<p>Зерттеудің ғылыми жаңалығы</p> <p>оның іс жүзінде Қазақстанның сыртқы саясатының жаңа</p>

<p>Түркия Республикасы үшін басым өнімдерді өндіру және сату: металдар және олардан жасалған бұйымдар (жалпақ прокат, тазартылған мыстан жасалған сым, қара металдан жасалған құбырлар, құбыр арматурасы, мыс негізіндегі лигатуралар)</p> <p>Түрік нарығына жануарлардан алынатын өнімдер мен дайын тамақ өнімдерін экспорттау (күнбағыс майы, сафрель майы, күріш, уыт, мақта майы және т.б.)</p> <p>Қазақстан мен Түркия арасындағы мәдени алмасу шеңберінде жергілікті өнер мектептері мен мұражайларының құрылысы</p> <p>Жеке кәсіпкерлердің нарықтық қатынастар ағымын көбейту, салықтардан және басқа жарналардан босату</p> <p>Жоғары оқу орындары мен жекеменшік мектептерге гранттар бөлу арқылы инвестициялар ағымын арттыру</p> <p>Мәдени және рухани алмасу бағдарламаларын жасау</p>	<p>бағыттарының бірі - Түркиямен негізгі салаларда - саяси, экономикалық және мәдени жүзеге асырылатын қатынастарды зерделеуге және талдауға арналған алғашқы және әзірге жалғыз кешенді жұмыс болып табылатындығымен айқындалады. Жұмыстың кешенді сипаты, ең алдымен, Қазақстан Республикасының қазіргі жай-күйін барынша шолумен байланысты- түрік байланыстары екіжақты ынтымақтастықтың ең жемісті бағыттары мен нысандарын, сондай-ақ оның әлсіз жақтарын анықтап қана қоймай, оның болашағы мен орындылығын анықтауға мүмкіндік береді. Зерттеудің ғылыми жаңалығы Қазақстанның сыртқы саяси ведомствосының жедел және талдамалық құжаттарын пайдалануға негізделген, онда Түркиямен түрлі салалардағы ынтымақтастықтың жай-күйі мен перспективалары, екі елдің халықаралық аренада өзара іс-қимылы олар үшін екі халықаралық проблемалар бойынша бағаланады. Қазақстан үшін екі жақты қатынастарда қандай да бір жаққа ауытқуларға жол бермеу үшін Түркияның сыртқы саясатының координаттар жүйесіндегі орнын айқындау қағидатты түрде маңызды болып табылады.</p>
<p style="text-align: center;">Күтілетін нәтиже</p> <p>ТМД шеңберіндегі қарым-қатынастарды дамыту Орталық Азия елдерінің нақты Тәуелсіздігін нығайтуға және олардың әлемдік қоғамдастыққа жалпы әлемдік байланыстардың толыққанды субъектілері ретінде қосылуына ықпал етуге</p>	<p>Жүргізілген зерттеудің ғылыми-практикалық маңыздылығы оның проблемалық-қолданбалы сипатымен және Қазақстан мемлекеттілігінің қалыптасуын және республикамыздың мемлекетаралық қатынастарын өзектілендіру қажеттілігімен айқындалады. Диссертацияның маңыздылығы, қойылған проблемаларды талдау</p>

<p>бағытталған Батыс Азия қауымдастығымен байланыстарын тереңдетуді ғана емес, сонымен бірге білдіреді. Бұл тұрғыда Қазақстан мен Түркияның екіжақты қарым-қатынастарын екі елдің ұлттық мүдделерін іскеасыру тұрғысынан ғана емес, өңірдегі бейбітшілік пен тұрақтылықты нығайтуға ісжүзінде ықпал ететін фактор ретінде де қарау керек. Түркиямен жақындасу саясатын жүзеге асыра отырып, Қазақстан бұл мәселеге орынды прагматизм және ұлттық мүдделерді ескеру тұрғысынан қарай отырып, ең алдымен экономикалық жәнесаяси орындылықтан туындайтынын ерекше атап өткен жөн. Қазақстандық басшылық Қазақстан мен Түркия халықтарының рухани құндылықтарының, тілі мен мәдениетінің ортақтығы екі елдің саясат пен экономика саласындағы жан-жақты интеграциясы үшін жеткілікті негіз болып табылмайды деп санайды. Екі елдің "бауырластығы" туралы әңгіме мәдени саладағы байланыстарға қатысты болған жағдайда болуы мүмкін.</p>	<p>нәтижелері, жасалған бағалар мен қорытындылар мемлекеттік құрылымдар мен қоғамдық ұйымдардың қызметінде қазіргі заманғы халықаралық қатынастар мен геосаяси процестерді зерттеудің тұжырымдамалық, жүйелі тәсілдерін қалыптастыру, Орталық Азияның жаңа тәуелсіз мемлекеттерінің әлемдік саясаттағы рөлі туралы, олардың дамуы үшін Орталық Азия елдерімен екіжақты ынтымақтастықты орнату мен жүзеге асырудың қандай маңызы бар екендігі туралы тұтас түсінік қалыптастыру үшін пайдаланылуы мүмкін., бұрын басқа саяси жүйеге жататын. Сонымен бірге, автор Орталық Азия мемлекеттері әлемдік саясаттың шетінде тұрмайды, олар әлемдік қоғамдастықта лайықты орын алуға бағытталған белсенді саясат жүргізеді. Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негіздері. Бұл негіздерді түсіну ең алдымен қазақстандық, сондай - ақ ресейлік (кеңестік) және шетелдік ғалымдардың - бірінші кезекте Қазақстан тарихына, халықаралық қатынастардың теориялық мәселелеріне, сондай-ақ қазіргі Орталық Азия мемлекеттерінің, Түркия мен Ресейдің сыртқы саяси практикасына арналған еңбектерін зерделеу процесінде қалыптасты. Қазақстанның сыртқы саясатының қазіргі заманғы проблемаларына теориялық көзқарастарды әзірлеуде Н. А Президентінің еңбектері мен сөйлеген сөздері ерекше орын алады. Назарбаева, онда республиканың тәуелсіз мемлекет ретіндегі әлеуеті зерттеледі, елдің жаңа тарихи</p>
---	--

	<p>жағдайдағы мүмкіндіктері негізделеді, оның қазіргі кезеңдегі және перспективадағы дамуының стратегиялық міндеттері айқындалады.</p>
--	--